МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет фізико-математичної та природничої освіти
Кафедра географії

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

ПІДГОТОВКА УЧНІВ ДО ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ АСПЕКТІВ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ПОДІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ

Виконав: студент IV курсу 42 групи
освітньої програми: Середня освіта (Географія. Біологія та здоров'я людини)
спеціальності: 014.07. Середня освіта (Географія)
Слободянюк Владислав Олександрович
Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Максютов Андрій Олексійович

Умань – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ 7

1.1. Характеристика суспільно-географічної сутності територіальної ідентичності населення регіону 7

1.2. Методичні основи суспільно-географічного дослідження територіальної ідентичності населення регіону 14

РОЗДІЛ 2 ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ПОДІЛЬСЬКОГО СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУ 21

2.1. Характеристика географічного положення, геодемографічного та історико-культурного чинника 21

2.2. Суспільно-географічна оцінка територіальної ідентичності населення Подільського суспільно- географічного району 32

2.3. Територіальна ідентичність як чинник просторових трансформацій та ресурс територіального розвитку 38

РОЗДІЛ 3 ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕНЬ В КУРСІ ГЕОГРАФІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ 44

3.1. Розробка воркшопу «Етнічна ідентичність сучасного українця» 45

ВИСНОВКИ 51

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 55

ДОДАТКИ 61

ВСТУП

Актуальність дослідження обумовлена тим, що в умовах стрімкого розвитку взаємопов'язаних процесів глобалізації та регіоналізації дедалі більшого значення набуває вивчення внутрішніх чинників регіонального розвитку, передусім пов'язаних зі здатністю суспільства до самоусвідомлення та самоорганізації. Наукового осмислення потребують взаємодія глобальних, національних і локальних цінностей, моделей поведінки й уявлень, а також проблематика збереження місцевої самобутності територій. Сучасна суспільно-політична криза в Україні значною мірою зумовлена особливостями сформованої територіальної ідентичності окремих регіонів та порушенням балансу між різними її ієрархічними рівнями.

Дослідження територіальної ідентичності населення дає змогу розкрити механізми взаємодії між територією та територіальною спільнотою, визначити оптимальні напрями використання території для господарських потреб і просторового планування. Децентралізація системи державного управління, що супроводжується передачею ширших повноважень і ресурсів на нижчі рівні, підсилює роль територіальної ідентичності як чинника регіонального розвитку. Ґрунтовні комплексні дослідження територіальної ідентичності населення регіонів України є необхідною передумовою підвищення ефективності регіональної політики, активізації використання місцевих ресурсів територіальними громадами, оптимізації адміністративно-територіального устрою, запобігання та нейтралізації сепаратистських тенденцій, а також формування механізмів досягнення суспільної єдності в умовах збереження географічного розмаїття окремих територій.

Мета дослідження: охарактеризувати територіальну ідентичність населення Подільського суспільно-географічного району та створити рекомендацій щодо її практичного використання в процесі територіального розвитку і планування.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення таких **завдань**:

1. Розкрити суспільно-географічну сутність територіальної ідентичності населення регіону.

2. Сформулювати теоретико-методологічні засади дослідження територіальної ідентичності населення регіону.

3. Розкрити характер взаємозв'язків між ієрархічними рівнями територіальної ідентичності населення регіону.

4. Дослідити чинники, що визначають розвиток територіальної ідентичності населення Подільського суспільно-географічного району.

5. Визначити ключові характеристики та просторові закономірності формування територіальної ідентичності населення Подільського суспільно-географічного району.

6. Обґрунтувати засади практичного використання компонентів територіальної ідентичності населення в процесах регіонального розвитку та планування.

7. Визначити можливості використання результатів випускної кваліфікаційної роботи в курсі шкільної географічної освіти.

Об'єкт дослідження: територіальна ідентичність населення Подільського суспільно-географічного району та особливості її вивчення у шкільній освіті.

Предмет дослідження: просторова організація територіальної ідентичності населення Подільського суспільно-географічного району.

Методи дослідження. Методологічний інструментарій роботи ґрунтується на принципах об'єктивності, системності, історизму та міждисциплінарності. У дослідженні використано як загальнонаукові, так і спеціальні географічні методи, а саме: метод систематизації (для узагальнення, впорядкування, уточнення й доповнення понятєво-термінологічного апарату); методи історичної географії – топонімічний аналіз та метод історико-географічних зрізів – для виявлення особливостей історичної еволюції територіальної ідентичності населення регіону; соціогеографічний метод і метод маркерів територіальної ідентичності (для отримання емпіричної

інформації про ідентичність населення та її подальшого аналізу); статистичні методи (побудова вибірки респондентів і аналіз її параметрів); метод порівняльно-географічного аналізу (для виявлення просторових відмін у характеристиках територіальної ідентичності); методи групування, класифікації, типізації, зонування й районування (для виокремлення та об'єднання територій за особливостями проявів територіальної ідентичності населення); графічне й картографічне моделювання (для картографічного відображення одержаних результатів і наочного показу просторових відмін).

Практична значущість. Матеріали дослідження можуть бути використані при розробці заходів щодо збереження місцевої природної та історико-культурної спадщини Подільського суспільно-географічного району, визначенні пріоритетних напрямків регіонального розвитку і трансформацій публічних просторів регіону, проведенні заходів із регіонального планування і прогнозування, формуванні іміджу як регіону в цілому, так і його окремих адміністративно-територіальних одиниць, оптимізації адміністративно-територіального устрою регіону, розробці засад та змісту місцевої краєзнавчої освіти, здійсненні маркетингової політики суб'єктами економічної діяльності. Напрацьовані методичні засади, принципи та етапи суспільно-географічного дослідження територіальної ідентичності населення можуть використовуватися під час вивчення територіальної ідентичності населення інших регіонів України та інших країн світу.

Наукова новизна. Проведене дослідження дало змогу отримати наступні результати: проведене наукове обґрунтування суспільно-географічного підходу до вивчення територіальної ідентичності населення; запропоновано методичні основи суспільно-географічного дослідження територіальної ідентичності; проведено інтегральну оцінку чинників розвитку територіальної ідентичності населення макрорегіону України; виявлено характеристики і просторові закономірності територіальної ідентичності населення регіону; з'ясовані засади практичного використання територіальної ідентичності населення у процесі регіонального розвитку та планування.

Апробація дослідження. Основні результати дослідження викладені у збірнику наукових записок екологічної лабораторії УДПУ, а також доповідались та обговорювались на науково-методичному семінарі «Природничі та суспільні географічні студії: сучасний вимір».

Публікації. За матеріалами досліджень, представлених у дослідженні, опубліковано 1 статтю: Максютов А.О., Слободяник В.О. Суспільно-географічні аспекти дослідження територіальної ідентичності населення Подільського регіону. *Наукові записки екологічної лабораторії УДПУ*. Умань, Вип. 28. Умань: ВПЦ «Візаві», 2025. С. . 107–113.

Структура роботи: Робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (55), 11 додатків на 13 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 74 сторінок, із них – 55 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

1.1. Характеристика суспільно-географічної сутності територіальної ідентичності населення регіону

У міру накопичення наукових уявлень про територіальну ідентичність ставала очевидною її складна, багатовимірна структура. Насамперед чітко окреслилася ієрархічність територіальної ідентичності. На існування різних ієрархічних рівнів просторової диференціації населення за опозицією «свій – чужий» вказувала, зокрема, Я. Г. Верменич [3]. Українська дослідниця Л. П. Нагорна [31] виокремлює макрорегіональний, національний, етнічний, регіональний та локальний рівні. Гіпотези щодо взаємодії різнорівневих форм територіальної ідентичності в індивідів і територіальних спільнот розробляли А. П. Пономарьов [36], Є. Б. Євтух [14], О. В. Заставецька [16], Я. Б. Олійник [32], а також зарубіжні автори – L. Bialasiewicz [51], D. Lowenthal [55].

До кола ключових елементів місцевої географічної специфіки, що привертали увагу дослідників, належать географічне положення, топографічні, кліматичні, соціально-економічні, політичні, історико-культурні та історико-географічні, топонімічні й ментальні особливості територій. Ці аспекти відображені у працях М. В. Багрова [2], В. О. Зуєва [18], А. Л. Мельничука [28], Є. В. Рябіна [39, М. О. Глушка [47], О. М. Гнатюк [5], А. А. Гончарика [9], А. І. Доценка [13], О. В. Запорожченко [15], Р. А. Кирчіва [21], В. М. Лісовського [7], А. Л. Мельничука [7] та інших.

Просторова структура територіальної ідентичності аналізувалася, зокрема, Є. В. Рябініним [39] та В. М. Лісовським [24]. Ідея про те, що просторова організація територіальної ідентичності є підґрунтям територіальної організації суспільства й має враховуватися при суспільно-географічному районуванні та формуванні адміністративно-територіального

устрою, розвинута у працях В. Б. Шишацького [45], Г. А. Коржова [22]. Останній наголошує на важливості об'єктивного районування територій із використанням вернакулярних районів [22, с. 68]. Відмінності між поняттями «просторова структура територіальної ідентичності» та «вернакулярне районування» детально розкриті М. М. Паламарчуком [33, с. 6].

Вплив демографічних чинників і особливостей системи розселення в Україні досліджувався колективом авторів під керівництвом А. Л. Мельничука [28, с. 170], у результаті чого було описано феномени так званого «ефекту села» та «ефекту мегаполіса». Зазначені дослідники також показали відсутність прямого зв'язку між віком індивіда (віковою структурою населення) та силою територіальної ідентичності [49, с. 153], а також між рівнем освіти та інтенсивністю територіальної ідентичності [46, с. 101]. Взаємодію територіальної ідентичності з етнічною та расовою ідентичностями аналізували американські науковці, серед яких J. Cross і Ch. Lengen [50, с. 153].

Суттєве місце у дослідженнях посідають типологічні підходи до територіальної ідентичності. Так, О. М. Гнатюк, виходячи зі ступеня зовнішнього прояву, розрізняє активну й дормантну (пасивну) територіальну ідентичність [7, с. 242]. Синтезуючи афективний і діяльнісний компоненти територіальної ідентичності, І. Прибиткова [37, с. 60] та О. О. Михайлич [30, с. 405] пропонують п'ятитипову схему локальної ідентичності. А. Л. Мельничук виокремлює чотири типи ідентифікаційної поведінки населення стосовно регіону проживання [29, с. 124]. На думку І. П. Кресіна, на рівні поселень можуть формуватися три типи регіональної самосвідомості за когнітивною спрямованістю: екстравертний, інтравертний і інтровертно-екстравертний [23, с. 392].

У дослідженнях територіальної ідентичності населення застосовувалися різні методологічні підходи. О. В. Запорожченко виокремлює три загальні підходи: плюралістичний, що виходить із багатоманітності територій, з якими можуть ототожнювати себе індивіди й спільноти, а також із варіативності уявлень про одну й ту ж територію; феноменологічний, зорієнтований на

моделювання ментальних схем, які описують взаємовідносини особистості з територією; онтологічний, зосереджений на «буттєвих» аспектах територіальної ідентичності, проблематиці «генія місця» [15, с. 66].

За В. О. Зуєвою, основними напрямами дослідження територіальної ідентичності є: вивчення регіональної міфології, географічних образів та інших інтерпретацій простору й місця; аналіз регіональних політичних культур і ментальних особливостей регіональних спільнот; дослідження механізмів конструювання територіальної ідентичності, зокрема політичної символіки, іміджу регіону, стратегій його позиціонування [18, с. 137].

Вагомий внесок у розробку та апробацію методики дослідження територіальної ідентичності населення зробили також О. М. Гнатюк [5], І. М. Гончар [8], А. А. Гончарик [9], А. І. Доценко [13], Є. Б. Євтух [14], К. Ю. Галушко [4], К. В. Черкашин [42], Г. А. Коржов [22], І. П. Кресіна [23], В. М. Лісовський [24], Н. І. Мезенцева [26], Л. П. Нагорна [31], Я. Б. Олійник [32], А. П. Пономарьов [36], Є. В. Рябінін [39], В. Б. Шишацький [45] та інші.

Попри значний обсяг напрацювань, залишаються відкритими низка проблем, що формують порядок денний подальших досліджень: ще недостатньо розкрито суспільно-географічну сутність територіальної ідентичності, її зумовленість географічними чинниками, роль у просторовій (територіальній) організації суспільства; потребує розвитку суспільно-географічний підхід до аналізу територіальної ідентичності та відповідна методика її дослідження; додаткового емпіричного підтвердження потребує питання взаємної причинно-наслідкової обумовленості когнітивного, афективного й діяльнісного компонентів територіальної ідентичності, а також характер взаємозв’язку між сприйняттям місцевої географічної специфіки, локальним та національним патріотизмом.

Термін «ідентичність» (від лат. idem – «той самий») у науковому вжитку позначає інтерпретацію індивідом або спільнотою навколишнього світу та власного місця в ньому [47, с. 204]. Сформована ідентичність передбачає існування у свідомості людини стійких емоційно забарвлених асоціативних

зв’язків між нею та об’єктом ідентифікації.

Розрізняють широкий спектр різновидів ідентичності: реальну й уявну, абстрактну й функціональну, стабільну й маргінальну, постійну та ситуативну [41, с. 632]. Найбільш розгорнуту схему колективних соціальних ідентичностей запропонував А. А. Гончарик, який виокремив чотири головні різновиди: соціально-рольові, політичні, соціокультурні та просторово-територіальні ідентичності [9, с. 186].

Особливу позицію серед ідентичностей посідає територіальна ідентичність. Абстрактний географічний простір – як форма існування географічних об’єктів і явищ у межах географічної оболонки, що відображає систему відносин між ними [4, с. 179], – не може виступати об’єктом ідентифікації. Таким об’єктом здатна бути певна частина географічного простору – територія з окресленими межами, сукупністю географічних об’єктів і населенням, яке сприймає її як культурний ландшафт.

Складність визначення територіальної ідентичності як наукової категорії пов’язана, зокрема, з тим, що вона може набувати двох форм: ідентичності з територією та ідентичності з територіальною спільнотою, яка на ній проживає. У географічних дослідженнях зазвичай визнаються обидві форми. Натомість у межах соціологічної традиції територіальну ідентичність частіше трактують як різновид соціальної ідентичності, що виявляється у відчутті належності до певної територіальної групи на основі подібності та відмінності від інших груп [34, с. 13].

На наш погляд, підтверджений емпіричними даними, обидві форми територіальної ідентичності реально співіснують і становлять взаємопов’язані стадії єдиного процесу територіальної ідентифікації. У науковій літературі відсутня єдність щодо послідовності цих стадій. Так, В. А. Городяненко вважає первинною ідентичність зі спільнотою: індивід ототожнює себе з територією тому, що на ній проживає група, до якої він належить [10, с. 199]. Не заперечуючи можливості такого механізму, вважаємо, що у більшості випадків першим кроком є саме співвіднесення себе з територією, а вже на наступному

етапі формується усвідомлення належності до територіальної спільноти. Подібної позиції дотримується К. В. Черкашин, який звертає увагу на ситуації, коли людина відчуває причетність до певної території, але не ідентифікує себе з місцевою спільнотою [42, с. 19].

Спираючись на підходи Р. А. Кирчіва [21, с. 124], А. Л. Мельничука [28, с. 170] та А. П. Пономарьова [36, с. 318], територіальну ідентичність можна визначити як сукупність індивідуальних або колективних уявлень, що формують специфічний ментальний зв'язок індивіда чи спільноти з певною територією та/або відповідною територіальною спільнотою і пов'язані з процесом інтерпретації місцевої специфіки, у ході якого унікальність регіону об'єктивується в образах, символах і міфах, що поділяються та відтворюються членами територіальної спільноти. Територіальну ідентичність доцільно розглядати також як «ідентифікаційні відносини, які пов'язують спільноту з її власним життєвим простором» [48, с. 484]. У процесі сприйняття простору територія набуває для людини характеристик «місця» – частини географічного простору, наповненої територіальним і соціальним змістом [43, с. 640].

Отже, географічна сутність територіальної ідентичності полягає не лише у просторовому вимірі явища ідентичності, але й у тому, що територіальна ідентичність є водночас наслідком і чинником територіальної організації суспільства, своєрідним «генетичним кодом» геосистеми, який визначає характер взаємодії суспільства (антропосфери) з довкіллям.

Поняття «територіальна ідентичність», «просторова ідентичність» та «географічна ідентичність» здебільшого використовують як синоніми. Хоча за змістом вони є майже тотожними, найбільш коректним, на нашу думку, є термін «територіальна ідентичність», оскільки ідентифікація відбувається не з абстрактним географічним простором, а з конкретними його частинами – територіями, виокремленими за низкою ознак. Територіальна ідентичність перебуває у складній взаємодії з іншими видами ідентичностей: у одних випадках ідентичності посилюють одна одну, в інших – вступають у суперечність. Особливо тісні взаємозв'язки простежуються між

територіальною ідентичністю та етнічною, класовою, расовою ідентичностями [38, с. 200].

Теоретично кількість територій, з якими в індивіда може сформуватися певний рівень ідентичності, є необмеженою. На практиці такі території виділяються за суттєвими ознаками, пов'язаними з їхньою географічною специфікою.

Окремої уваги потребує співвідношення понять «територіальна ідентичність» та «регіональна ідентичність». Є. В. Рябінін визначає системну сукупність культурних відносин, пов'язаних із поняттям «Мала Батьківщина», як регіональну ідентичність [39, с. 492]. Подібний підхід поширений у працях К. В. Черкашина [42], В. Б. Шишацького [45], А. П. Пономарьова [36], Я. Б. Олійника [32] та інших, де прикметник «регіональний» фактично застосовується до всіх нижчих рівнів територіальної ідентичності, включно із субетнічним. Це спричиняє термінологічні труднощі, адже у запропонованій нами схемі регіональний та регіональний макрорівні охоплюють лише частину відносин, що пов'язують індивідів з «малою батьківщиною». Тому при використанні терміна «регіональна ідентичність» надалі уточнюватимемо його зміст: у широкому розумінні – як таку, що охоплює регіональний і локальний макрорівні територіальної ідентичності; у вузькому – як відповідник регіональному макрорівню; у гранично вузькому – як відповідник регіональному рівню в межах регіонального макрорівня [11, с. 490].

Стосовно взаємодії територіальної ідентичності на різних ієрархічних рівнях можна виокремити дві концептуально відмінні моделі – антагоністичну й кумулятивну. Антагоністична модель передбачає посилення одних рівнів ідентичності за рахунок послаблення інших: зокрема, посилення локального й регіонального макрорівнів може, згідно з цією логікою, призводити до ослаблення загальнонаціональної єдності, зростання сепаратистських настроїв і ризику територіального розколу . Кумулятивна модель, навпаки, ґрунтується на припущенні про взаємне посилення різнорівневих ідентичностей, коли формування стійкої територіальної ідентичності нижчого рівня полегшує

інтеграцію до спільнот вищого ієрархічного рівня.

Розвиток територіальної ідентичності базується на сприйнятті місцевої географічної специфіки – географічного положення території (позиційні характеристики) та ключових елементів природного й культурного ландшафту (атрибутивні характеристики). До таких елементів належать, зокрема, топографічні, кліматичні, соціально-економічні, екістичні, політичні, історико-культурні, історико-географічні, топонімічні та ментальні особливості території.

Результатом осмислення місцевої географічної специфіки стають локальні географічні образи та локальна міфологія. Географічний образ території – це система взаємопов'язаних знаків, символів, архетипів і стереотипів, які водночас яскраво й відносно просто характеризують відповідну територію [35, с. 231]. Сукупність таких образів формує ментальний простір території – просторово структуровану систему образно-географічних уявлень. Локальна міфологія – це система специфічних стійких наративів, поширених у місцевій спільноті й регулярно відтворюваних як для внутрішніх культурних потреб, так і під час репрезентації території назовні [25, с. 267]. Разом вони формують концептосферу – сукупність культурних та ментальних конструкцій, через які людина сприймає простір [26, с. 228].

Географічні образи, що виникають без урахування образів інших об'єктів, тобто базуються переважно на атрибутивних характеристиках, визначають як вертикальні. Їм протистоять горизонтальні образи, що формуються передусім на основі позиційних характеристик. За результатами досліджень Н. Замятіної, суто вертикальні образи переважають у більш замкнених, традиційних суспільствах, тоді як горизонтальні – у регіонах нового освоєння з низьким рівнем укоріненості населення. Однак для більшості територій характерним є поєднання вертикальних і горизонтальних елементів образу [13, с. 536].

Набір географічних образів і локальних міфів для певної території не є сталим. По-перше, він зазнає змін у часі разом з еволюцією території, трансформацією її природного й культурного ландшафту. По-друге, як зазначає

Я. Г. Верменич, у процесі безперервної інтерпретації простору формується множинність «реальностей» одного місця, внаслідок чого кожній території відповідає своєрідний палімпсест образів і міфів – сукупність концептуальних «шарів», відносна значущість яких може змінюватися залежно від контексту [3, с. 38].

Таким чином, територіальна ідентичність регіону може бути зрозуміла як усвідомлення населенням своєї належності до певної території – «малої батьківщини» – на основі спільних цінностей, історико-культурних рис, особливостей ландшафту, мови й традицій. Вона формує стійку спільноту, яка виокремлює себе серед інших, підвищує конкурентоспроможність регіону та слугує однією з ключових передумов його соціально-економічного розвитку.

1.2. Методичні основи суспільно-географічного дослідження територіальної ідентичності населення регіону

У науковому дискурсі сформовано низку підходів до вивчення територіальної ідентичності населення. М. О. Глушко виокремлює три загальні методологічні підходи: плюралістичний, що ґрунтується на уявленнях про багатоманітність територій, з якими можуть самовизначатися індивіди та спільноти, причому інтерпретації однієї й тієї самої території різними суб’єктами відрізняються й зазнають змін у часі; феноменологічний, зорієнтований на розробку ментальних схем інструментального опису взаємодії особистості з територією; онтологічний, спрямований на дослідження «буттєвих» аспектів територіальної ідентичності, проблематики «генія місця» [3, с. 30]. В. А. Городяненко пропонує використовувати чотири підходи: культурологічний (аналіз процесів сучасного регіонального культурогенезу), політологічний (вивчення регіонального політичного процесу та його співвідношення із загальнонаціональним), електорально-географічний (виявлення політико-ідеологічних і ціннісних відмінностей між регіонами засобами електоральної географії) та соціологічний (аналіз співвідношення регіонального й загальнонаціонального компонентів в

уявленнях населення різних регіонів) [10, с. 199].

Усі перелічені підходи є релевантними, оскільки відбивають компонентну структуру територіальної ідентичності та її роль у регіональному розвитку. Водночас простежується певне змішування власне територіальної ідентичності з її наслідками, а також однобічність значної частини підходів, пов'язана із надмірним акцентом на політико-електоральних аспектах. Така ситуація зумовлена тим, що територіальна ідентичність переважно досліджувалася соціологами, політологами, культурологами, психологами, філософами, тоді як внесок географів у цю проблематику тривалий час залишався обмеженим.

З огляду на зумовленість територіальної ідентичності суспільно-географічними чинниками та її тісний зв'язок із територіальною організацією суспільства, що є предметним полем суспільної географії, доцільно застосувати суспільно-географічний підхід до її дослідження.

Суспільно-географічний підхід до вивчення територіальної ідентичності населення передбачає дотримання таких основних наукових принципів.

1. Принцип географічного характеру об'єкта дослідження. Він означає визнання територіальної ідентичності суспільно-географічним явищем, що формується в процесі суспільно-географічного процесу територіальної ідентифікації. Особлива увага приділяється вивченню просторової структури територіальної ідентичності та виявленню мережі вернакулярних районів як завдань, які можуть бути коректно розв'язані саме в межах предметного поля суспільної географії. Визнається ключова роль територіальної ідентичності у формуванні територіальної організації суспільства, а також необхідність застосування притаманних географії методів дослідження й візуалізації результатів, насамперед картографічних.

2. Принцип історизму. Пізнання закономірностей розвитку й трансформації територіальної ідентичності можливе лише за умови ретроспективного аналізу її динаміки та історичних умов формування. Для цього залучаються методи історичної суспільної географії, зокрема

діахронічний метод та метод історико-географічних зрізів, що дає змогу виокремити етапи (стадії) еволюції територіальної ідентичності й зрозуміти їхній вплив на сучасний стан явища.

3. Принцип комплексності та системності. По-перше, він передбачає всебічне вивчення всіх ієрархічних рівнів територіальної ідентичності населення в їх єдності, без протиставлення та взаємовиключення. По-друге, йдеться про аналіз взаємозв'язків між компонентами територіальної ідентичності – когнітивним, афективним і діяльнісним. По-третє, увага зосереджується на зв'язках територіальної ідентичності з іншими проявами матеріально-речової та духовної діяльності людини.

4. Принцип територіальності. Територія, її географічне положення та властивості, а отже, місцева географічна специфіка становлять матеріальну основу формування територіальної ідентичності населення, впливають на її зміст, ієрархічну та просторову структуру. У свою чергу, територіальна ідентичність інтерпретується як своєрідний «генетичний код» відносин «територія – суспільство», через який реалізується механізм збереження історичних (консервативних) рис та прийняття чи відкидання інновацій.

5. Принцип практичності. Передбачає урахування й цілеспрямоване використання територіальної ідентичності під час розв'язання як власне наукових, так і прикладних завдань – суспільно-географічного районування, реформування адміністративно-територіального устрою, формування іміджу регіону, визначення стратегії та пріоритетних напрямів регіонального розвитку тощо.

6. Принцип перспективності. Охоплює не лише аналіз історичного розвитку та сучасного стану територіальної ідентичності населення, а й прогнозування її трансформацій та розробку адекватних заходів реагування на можливі наслідки цих змін, включно з оцінкою можливостей цілеспрямованого конструювання регіональної ідентичності [8, с. 304].

У межах суспільно-географічного підходу доцільно розглянути основні

методичні орієнтири дослідження територіальної ідентичності населення.

Територіальна ідентичність репрезентує ментальне сприйняття населенням об'єктивної географічної дійсності, будучи складником свідомості як індивідів, так і територіальних спільнот. Вона впливає на соціальний, культурний, економічний простір регіону, що виявляється у соціофактах (суспільних процесах і явищах) та артифактах (об'єктах і явищах матеріальної культури). Кожна сучасна форма територіальної ідентичності є результатом тривалого історичного розвитку у певному географічному середовищі. Тому вивчення сучасного стану територіальної ідентичності потребує попереднього аналізу історико-географічних передумов її формування.

Виходячи з цього, можна виокремити три основні групи методичних підходів до дослідження територіальної ідентичності населення, а також групу допоміжних картографічних методів.

Проведення суспільно-географічного дослідження територіальної ідентичності населення регіону передбачає реалізацію таких етапів.

1. Аналіз чинників розвитку територіальної ідентичності регіону. Насамперед доцільно дослідити особливості географічного положення (фізико-географічного, політико-географічного, економіко-географічного), вплив демогеографічних чинників (структура системи розселення, вікова й освітня структура населення, рівень просторової мобільності) та історико-культурних умов (етнічна, мовна, конфесійна, електоральна структура населення, етнографічні особливості, тип господарювання, специфіка місцевої топоніміки, історичний контекст формування територіальної ідентичності в межах регіону).

2. Дослідження власне територіальної ідентичності населення регіону із застосуванням трьох зазначених груп методичних підходів. На першому етапі доцільно сформувати попередні уявлення про зміст і структуру територіальної ідентичності шляхом аналізу локальних інформаційних потоків, добору адекватних маркерів ідентичності та проведення експертних опитувань. На цій основі розробляється інструментарій масового

опитування/анкетування населення. Анкету слід конструювати таким чином, щоб забезпечити збалансоване висвітлення всіх ключових компонентів територіальної ідентичності – когнітивного, афективного та діяльнісного.

3. Математико-статистичний аналіз одержаних емпіричних даних, що включає: розрахунок показників (індикаторів) окремих компонентів територіальної ідентичності; дослідження взаємозв'язків між ними за допомогою кореляційного, кореляційно-регресійного, кластерного, факторного аналізу тощо; картографічне відображення результатів у вигляді карт ментальних показників, ментальних та образно-географічних карт.

4. Якісна інтерпретація результатів попереднього етапу: формулювання висновків щодо сили територіальної ідентичності, її динаміки, просторової структури та територіальних відмінностей, особливостей розвитку окремих компонентів, виявлення домінуючих типів (ракурсів) ідентичності. Важливим є також зіставлення територіальної ідентичності населення досліджуваного регіону з іншими регіонами країни та світу.

5. Аналіз впливу територіальної ідентичності населення на регіональний розвиток, зокрема на соціальну, економічну, політичну, культурну та екологічну сфери життєдіяльності, а також на конкурентоспроможність території. Для цього необхідно ідентифікувати трансформації фізичного й ментального простору, зумовлені дією територіальної ідентичності [9, с. 175].

6. Формування рекомендацій для зацікавлених сторін – органів державної влади й місцевого самоврядування, закладів освіти й культури, бізнесових структур тощо – щодо врахування й використання територіальної ідентичності населення регіону у їхній діяльності.

Наведені методичні засади стали основою дослідження територіальної ідентичності населення Подільського суспільно-географічного району, до складу якого входять Вінницька, Хмельницька та Тернопільська області. Вибір зазначеного регіону зумовлений відсутністю аналогічних комплексних досліджень, а також низкою його особливостей: значною площею та

протяжністю, виразною різноманітністю місцевої географічної специфіки, наявністю широкого спектра ієрархічних рівнів територіальної ідентичності та складним характером їхньої взаємодії, а також можливістю розв'язання в межах дослідження низки прикладних завдань регіонального розвитку.

Отже, територіальну ідентичність як об'єкт суспільно-географічних досліджень доцільно трактувати як комплекс індивідуальних і колективних уявлень, що формують специфічний ментальний зв'язок індивіда чи спільноти з певною територією та/або відповідною територіальною спільнотою й пов'язані з процесом інтерпретації місцевої специфіки, у ході якого унікальність регіону набуває форм образів, символів і міфів, спільних для членів територіальної спільноти.

Територіальній ідентичності населення притаманні три взаємопов'язані структури: ієрархічна, компонентна та просторова. Ієрархічна структура безпосередньо пов'язана з багаторівневою територіальною організацією суспільства та охоплює три макрорівні (локальний, національний, наднаціональний) і сім рівнів (інтралокальний, субрегіональний, регіональний, субетнічний, макрорегіональний, національний, глобальний). Компонентна структура включає три базові компоненти: когнітивний (процеси сприйняття території й спільноти, формування знань про їхні особливості), афективний (ставлення до території та спільноти, ціннісно-емоційна оцінка їхніх рис) та діяльнісний (реальна й потенційна поведінка, зумовлена сформованими знаннями, цінностями та ставленнями). Просторова структура відображає закономірності просторової організації територіальної ідентичності у географічному просторі й включає елементарні структури, характерні для окремих ієрархічних рівнів, та інтегральну структуру, що формується внаслідок їхнього накладання та взаємодії [54, с. 165].

Щодо механізму територіальної ідентифікації, можна виокремити три базові концептуальні підходи: примордіалізм, конструктивізм й інструменталізм. Вони акцентують увагу на різних аспектах ідентичності й жоден із них окремо не дає повної картини явища. Тому доцільним є

синтетичний підхід, у межах якого територіальна ідентичність розглядається як своєрідний «генетичний код» системи «територія – територіальна спільнота», що формується упродовж тривалого історичного періоду у відповідності до місцевої географічної специфіки. Саме цим зумовлюється її консервативний характер, але водночас вона здатна до контрольованих змін під впливом як еволюційної трансформації місцевих умов, так і цілеспрямованих стратегій конструювання ідентичності.

Підпорядкованість територіальної ідентичності суспільно-географічним закономірностям, її зумовленість географічними чинниками та взаємозв'язок із територіальною організацією суспільства обґрунтовують потребу в розвитку суспільно-географічного підходу до її вивчення. У його межах територіальна ідентичність розглядається як суспільно-географічне явище, що формується в процесі рефлексії місцевої географічної специфіки, а завданнями виступають, зокрема, вивчення її просторової структури, виявлення мережі вернакулярних районів і аналіз ролі територіальної ідентичності у формуванні територіальної організації суспільства [22, с. 76].

У рамках суспільно-географічного підходу до аналізу територіальної ідентичності населення доцільно застосовувати три основні групи методичних підходів. Перша ґрунтується на дослідженні територіальної ідентичності як ментального явища й передбачає безпосередній або опосередкований контакт дослідника з населенням як носієм ідентичності (опитування, інтерв'ю, аналіз наративів тощо). Друга група базується на вивченні консервативних і динамічних маркерів територіальної ідентичності (топоніміка, символіка, практики використання простору, елементи культурного ландшафту). Третій підхід полягає в аналізі історико-географічних передумов формування територіальної ідентичності шляхом дослідження історичних умов розвитку відповідної території та/або реконструкції еволюції самої територіальної ідентичності на історико-географічних зрізах.

РОЗДІЛ 2
ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ПОДІЛЬСЬКОГО СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУ

2.1. Характеристика географічного положення, геодемографічного та історико-культурного чинника

Територіальні спільноти, перебуваючи в межах певного природного середовища (ландшафту), схильні ототожнювати себе з окремими його рисами й елементами, які є найбільш помітними, визначають відмінність цієї території від інших або мають ключове значення для виживання населення та ведення господарської діяльності.

Фізико-географічні умови та положення. Ознаки природного середовища можуть ставати критеріями відмежування «своєї» території від «чужих» і відігравати помітну роль у формуванні локальних образно-географічних систем. Історично ототожнення з природними географічними об’єктами було первинним, оскільки соціокультурна диференціація простору ще не набула розвиненого характеру, а природні ландшафти були мало змінені антропогенним впливом. Крім того, ландшафтні одиниці в минулому часто визначали ареали поширення культурних і етнічних спільнот. Не випадково назви більшості історико-географічних регіонів України походять від виразних рис природного ландшафту або фіксують положення відповідної території щодо інших фізико-географічних об’єктів [25, с. 267].

Фізико-географічне положення Поділля є принципово важливим, адже сам регіон отримав назву від особливостей рельєфу та ландшафтної будови. Населення формує уявлення про Поділля як про «рідний край» передусім через образ лісостепових підвищених рівнинних і хвилястих, густо розчленованих ярково-балковою мережею ландшафтів Подільської височини (Додаток Б).

Внутрішня ландшафтна мозаїчність Подільського суспільно-

географічного району стимулює формування субрегіональних ідентичностей, пов’язаних, зокрема, з басейнами найбільших річок (Побужжя, Подністров’я, Надросся, Надзбруччя, Погориння), а також з відмінностями ґрунтового й рослинного покриву (Подільське Полісся, Летичівська низовина). На дрібнішому ментальному рівні можлива поява вернакулярних районів у межах груп поселень, витягнутих у глибоко врізаних долинах приток Дністра, де безпосередні контакти між близько розташованими, але відділеними складним рельєфом населеними пунктами ускладнені .

Подільський СГР характеризується помірно-континентальним кліматом, значною лісистістю, наявністю численних водних об’єктів і геологічних пам’яток. З погляду естетичного сприйняття ландшафтів їх можна вважати привабливими, такими, що переважно викликають позитивні емоції, формують підстави для гордості за місце проживання. Це підтверджують і образно-поетичні назви на кшталт «Маленька Швейцарія» щодо окремих частин Вінницької області. Серед чинників, що інколи знижують задоволеність населення територією проживання, – відсутність виходу до моря та гірських масивів, однак такі оцінки радше поодинокі. Загалом мешканці регіону високо оцінюють екологічний стан довкілля й схильні розглядати цей факт як важливе підґрунтя позитивного ставлення до своєї території; це більш виразно проявляється у сільській місцевості, але притаманне й жителям міст.

Політико-географічне положення. Політико-географічне положення Подільського суспільно-географічного району – тобто сукупність просторових відношень до державних утворень, адміністративно-територіальних одиниць, столиць і центрів політико-адміністративної діяльності – впливає на всі рівні територіальної ідентичності його населення (Додаток В).

Формування цивілізаційної ідентичності в межах регіону значною мірою обумовлене тривалістю перебування території у складі тих чи інших державних утворень із різними цивілізаційними орієнтаціями. Протягом

останнього тисячоліття територія Подільського СГР входила до складу: а) європейських політичних утворень – Київської Русі, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Польщі; б) євразійських держав – Османської імперії (Туреччини), Московії/Російської імперії, СРСР. Умовні означення «європейська» та «євразійська» вживаються не лише з огляду на географічне положення цих держав, але й з урахуванням особливостей їхнього культурного, насамперед політико-культурного, розвитку. Переважну частину історії територія Поділля перебувала в орбіті впливу власне європейських держав – носіїв європейських цінностей і політичних традицій. Історично сформований потенціал європейської ідентичності зменшується в напрямку із заходу на схід, з різким «ломом» уздовж давньої межі впливу європейських держав (Австро-Угорщини, Польщі) та євразійських імперій (Російської імперії, СРСР), що проходить по річці Збруч і нині є частиною адміністративного кордону між Тернопільською та Хмельницькою областями (Додаток Д). Відповідно, найвищого рівня європейської ідентичності слід очікувати на південному заході Тернопільської області; там же мають бути мінімальними показники євразійської, російської й радянської ідентичностей. Протилежні тенденції спостерігаються в Хмельницькій та особливо Вінницькій областях, які на 144 роки довше, ніж південно-західна частина Тернопільщини, перебували під впливом євразійських імперій. Північні райони Тернопільської області формують перехідну зону між цими полюсами [21, с. 124].

Суттєвим чинником формування сучасної субетнічної ідентичності є тривалість існування одиниць політичного й адміністративно-територіального устрою, у назві яких фіксується історико-географічний регіон або похідний від нього топонім. Процеси політико-географічної диференціації сприяють інституціоналізації регіону: закріплюються офіційні межі, усталюється назва, створюються власні органи влади. Хоча територіальні контури держав та їхніх адміністративно-територіальних одиниць не завжди збігаються з ареалами розселення певних етнографічних груп, належність населення до таких

одиниць є вагомим фактором трансформації його територіальної ідентичності, у тому числі самоназви (Додаток К).

Економіко-географічне положення. Подільський суспільно-географічний район розташований у південно-західній частині України, між трьома сформованими потужними центрами господарського розвитку: Києвом (у центральній частині країни), Львовом (на заході) та Одесою (на півдні). Відсутність у межах самого регіону співмірних за впливом центрів економічної активності зумовлює домінування зовнішніх зв'язків і орієнтацію різних його частин на зазначені міста: Тернопільська область здебільшого тяжіє до Львова, Хмельницька та особливо Вінницька – до Києва, південь Вінницької області – до Одеси. Це перешкоджає консолідації єдиної субетнічної територіальної ідентичності в межах усього району.

Порівняно нижчий рівень економічного розвитку й доходів населення Подільського СГР у зіставленні з більш розвиненими сусідніми центрами (Києвом, Львовом, Одесою) сприяє формуванню так званого «стресу сусідства»: заниженої територіальної самооцінки на фоні образу «успішнішого сусіда».

Водночас спільність системи природокористування та спеціалізації у зовнішньоекономічних зв'язках сприяла формуванню в межах регіону єдиного господарського комплексу. Виняток становить північна частина Хмельницької області, де, через відмінності у структурі природно-ресурсного потенціалу й господарської спеціалізації, а також сильне економічне тяжіння до Рівненської та Житомирської областей, господарський комплекс істотно відрізняється від решти Подільського СГР. Наявність спільного господарського комплексу потенційно підтримує формування єдиної субетнічної ідентичності населення, однак цей ефект реалізується лише за умови актуалізації відповідної інформації через систему освіти та інші інформаційні канали. Натомість економічна особливість північної Хмельниччини послаблює ідентифікаційні зв'язки як на субетнічному (із Поділлям), так і на регіональному рівні (з Хмельницькою областю та обласним центром).

Геодемографічний чинник. Частина дослідників систем розселення України взагалі ставить під сумнів існування Подільської системи розселення [40, с. 128], відносячи територію історичного Поділля до Західної та Столичної систем. Інші автори, які визнають її сформованість або перспективність формування, не мають єдиної думки щодо просторових меж цієї системи. Згідно з одним із підходів, Подільська система розселення охоплює три області – Вінницьку, Хмельницьку та Тернопільську . В рамках іншого підходу Тернопільщина зараховується до Західної системи розселення, а Подільську систему становлять населені пункти лише Вінницької та Хмельницької областей . Існує також позиція, відповідно до якої Подільська система розселення перебуває на стадії формування й поки що характеризується невисоким рівнем інтегрованості. Неузгодженість стосується й визначення її ядра: одні автори пов’язують його з Вінницею, інші – з Хмельницьким [32, с. 39].

Таке різноманіття поглядів пояснюється як застосуванням різних критеріїв при виділенні систем розселення, так і плутаниною між поняттями «система розселення» та «район розселення». Район розселення – це територія зі схожими показниками розселення (щільність та структура населення, густота й функціональна характеристика населених пунктів), подібність яких зумовлена передусім єдністю території в народногосподарському відношенні [11, с. 490]. Водночас не кожна територіальна сукупність поселень у межах району чи зони розселення утворює саме систему розселення, оскільки останній притаманні інтенсивні внутрішні виробничо-економічні та соціально-географічні зв’язки [4, с. 201]. За О. Г. Топчієвим, система розселення – це сукупність населених пунктів різних типів і рангів, між якими існують активні взаємозв’язки у формі трудових міграцій, потоків товарів і послуг [41, с. 632]. Отже, ключовими показниками при виокремленні систем розселення виступають інтенсивність функціональних зв’язків та ієрархія поселень.

Станом на 2022 рік частка населення найбільшого міста регіону –

Вінниці – становила 9,3% від сукупної чисельності населення трьох областей Подільського СГР, або 12,7% за умови виключення Тернопільської області. Для Хмельницького ці показники становили 6,6% та 9,0% відповідно. Це один із найнижчих показників частки «першого міста» серед регіональних систем розселення України. Хоча між областями Подільського СГР існують зв'язки, що замикаються насамперед на Вінниці та Хмельницькому, їх інтенсивність порівняно невисока, а населення часто змушене отримувати послуги вищих рівнів та шукати місця роботи за межами регіону (жителям Вінницької та Хмельницької областей у першу чергу слугує таким центром Київ, Тернопільщини – Львів).

Ієрархія міської мережі в областях Подільського СГР характеризується значною домінантою обласного центру й слабким розвитком субцентрів. Так, співвідношення чисельності населення другого за значенням міста до обласного центру становить: у Хмельницькій області (Кам'янець-Подільський/Хмельницький) – 38,5%, у Тернопільській (Чортків/Тернопіль) – 12,4%, у Вінницькій (Жмеринка/Вінниця) – 9,6%. Окрім Кам'янця-Подільського, в регіоні фактично відсутні міста «середньої ланки» з населенням 50–100 тис. осіб. Із 48 міст Подільського СГР 44 належать до категорії малих, у них проживає 42% міського населення.

Зазначені особливості системи розселення впливають на територіальну ідентичність населення таким чином:

а) ускладнюють формування єдиної субетнічної ідентичності та посилюють відцентрові тенденції;

б) сприяють домінуванню різних географічних образів у ментальному просторі жителів східної та західної частин регіону;

в) сприяють відносно високому рівню регіональної (обласної) ідентичності на тлі недостатньо розвинених субрегіональних ідентичностей;

г) стимулюють формування субрегіональних ідентичностей довкола міських субцентрів у межах одного чи кількох суміжних адміністративних районів;

д) заважають формуванню єдиного перцепційного центру для всього Подільського СГР.

Вікова структура населення. Наявні дослідження не виявили прямої залежності між віком індивіда (віковою структурою населення) та інтенсивністю територіальної ідентичності. Можна лише констатувати, що зі зменшенням віку, як правило, зростає просторово-економічна мобільність, знижується рівень укоріненості, збільшується частка носіїв «надтрадиційних» (надлокальних, наднаціональних) ідентичностей.

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., для Подільського СГР характерна висока частка осіб старшого за працездатний віку, особливо у Вінницькій та Хмельницькій областях (17,0% і 16,4% відповідно). Частка населення молодше працездатного віку є невеликою (14,9% і 15,1%), хоча й вищою, ніж у ряді східних регіонів України. Тернопільська область, де демографічний перехід відбувався пізніше, населення не зазнало руйнівного впливу Голодомору 1932–1933 рр. і має вищий рівень релігійності, вирізняється перевагою частки молодших вікових груп над часткою осіб старшого працездатного віку (15,7% проти 15,3%). Середній вік населення становить 39,5 року у Тернопільській, 40,6 – у Хмельницькій та 40,8 – у Вінницькій областях.

Отже, вікова структура населення Подільського СГР загалом сприяє високому рівню укоріненості та збереженню субетнічної ідентичності, більшій концентрації носіїв європейської ідентичності в Тернопільській області (завдяки більшій питомій вазі молодших вікових груп) та значнішій частці носіїв радянської або проросійської ідентичності у Хмельницькій і, особливо, Вінницькій областях (через значну частку літнього населення). У міських поселеннях регіону, де процес старіння дещо уповільнений, за інших рівних умов знижена укоріненість, вища мобільність, більша частка космополітів і носіїв надтрадиційної ідентичності та менша частка населення з розвиненою субетнічною ідентичністю.

Історико-культурний чинник. Основою історико-етнографічного

районування є генетично споріднені й типологічно близькі риси традиційної побутової культури проміжних одиниць (субетносів і етнографічних груп) в межах певного етносу, що сформувалися внаслідок взаємодії природно-географічних, історичних, соціально-економічних, внутрішньо-культурних та зовнішніх впливів [45, с. 27].

На більшій частині Подільської височини склалася порівняно однорідна система природних умов і ресурсів, яка зумовила подібні шляхи адаптації населення до довкілля, зокрема особливості природокористування. Наслідком цього стала спільність системи розселення та традиційної архітектури житла, єдність діалектних рис, фольклорних мотивів, звичаїв, елементів традиційного одягу й форм господарювання. У таких умовах виникла єдина етнографічна група – подоляни. В епоху урбанізації й глобалізації багато традиційних етнографічних рис подільського субетносу зазнали ерозії, проте в сільській місцевості, а частково й у невеликих містах, їх ще можна простежити. Історико-етнографічне районування України та характеристика подолян як окремої етнографічної групи детально висвітлені у ряді праць [29; 33; 37; 42].

Разом із тим ареал проживання подолян не повністю збігається з межами Подільської височини. В окремих її частинах компактно проживають представники інших етнографічних груп українців – ополяни, волиняни, а також населення Північного Причорномор'я. Водночас у низці районів за межами власне Подільської височини (на частині Придніпровської височини) простежується поширення рис подільського субетносу. Це пояснюється як природними факторами (ландшафтна диференціація), так і політико-географічними та іншими історичними обставинами. Таким чином, ландшафтне й етнографічне розуміння Поділля не повністю тотожні, хоча й значною мірою корелюють. На картосхемах вирізняють ядро Поділля, де збігаються всі основні етнографічні критерії, та периферійні зони, для яких характерна лише частина з них (за матеріалами [5; 18; 31]). Як етнографічні показники розглядаються особливості діалекту, житла, одягу, фольклору, декоративно-прикладного мистецтва, звичаїв та обрядів.

Етнічна та мовна структура населення. Етнічний склад впливає на територіальну ідентичність опосередковано й далеко не завжди однозначно. У моноетнічних регіонах зазвичай спостерігається кумулятивний ефект взаємодії ієрархічних рівнів: посилення локальної та регіональної ідентичностей сприяє зміцненню національної (етнічної) ідентичності. Натомість у поліетнічних регіонах, особливо там, де є компактні ареали проживання національних меншин, етнічна ідентичність таких груп не збігається з ідентичністю більшості населення. У подібних випадках субрегіональна чи регіональна ідентичність національної меншини може підсилювати її національну ідентичність, що іноді призводить до сепаратистських проявів, спрямованих на здобуття автономного статусу або політичної незалежності відповідної території [43, с. 640].

Усі три області Подільського СГР належать до переважно моноетнічних: домінує український етнос. За даними перепису 2001 р., українці становили 93,9% населення Хмельницької, 94,9% – Вінницької та 97,8% – Тернопільської областей (останній показник є найвищим серед усіх регіонів України). У міській місцевості питома вага українців дещо нижча (90,7%, 91,3% і 96,0% відповідно), у сільській – вища (97,7%, 98,0% і 99,2%). В усіх адміністративних районах регіону українці становлять абсолютну більшість.

Українська мова є найпоширенішою рідною мовою в усіх населених пунктах Подільського СГР: у Вінницькій області – для 94,81% населення, у Хмельницькій – для 95,24%, у Тернопільській – для 98,34% (максимальний показник по країні). Другою за поширеністю є російська мова (4,74%, 4,09% та 1,19% відповідно) – нею, окрім росіян, послуговується низка інших меншин та частина українців; головні ареали її використання – міські поселення. Молдовська мова посідає третє місце (близько 0,2% населення регіону), польська – четверте (в середньому 0,03%, але до 0,2% у Хмельницькій області) [10, с. 199].

Такі параметри етнічної та мовної структури створюють сприятливі умови для домінування української національної ідентичності, яка має бути

найсильнішою в Тернопільській області; у міському середовищі, з огляду на певне поширення російськомовності, її прояви дещо складніші, проте в цілому залишаються домінувальними. Серед інших національних ідентичностей у регіоні можливі, передусім, російська, білоруська, польська та молдовська, причому дві останні – у чітко локалізованих просторових ареалах. За наявних умов Подільському СГР не загрожують сепаратистські тенденції на етнічному ґрунті.

Важливим компонентом сучасної територіальної ідентичності населення Поділля є культурна спадщина народів, які в різні історичні періоди володіли цими землями (поляків, литовців, росіян, турків) або тривалий час проживали тут (євреїв). Під впливом польської, литовської, єврейської, російської традицій формувалися культові (костели, монастирі, синагоги) й світські (маєтки, палаци) споруди, закладалися парки, запроваджувалися нові прийоми ведення сільського господарства, визначалася планувальна структура багатьох міст. У низці малих міських поселень досі можна відчути атмосферу колишнього «єврейського містечка», попри те що значна частина єврейського населення емігрувала.

Конфесійна структура населення. Вплив релігійного чинника на територіальну ідентичність може бути як консолідуючим, так і дезінтегруючим. Конфесійна належність посилює територіальну ідентичність тоді, коли місцева конфесійна структура виразно відрізняє населення даної території від сусідів. Так, територіальна ідентичність жителів Галичини підсилюється греко-католицькою релігійною ідентичністю, оскільки основний ареал цієї конфесії зосереджений саме в межах історичної Галичини. Особливим випадком є мононаціональні церкви, тісно пов’язані з певним етносом. У ширшому вимірі релігійна ідентичність може виступати підґрунтям цивілізаційної (макрорегіональної) ідентичності.

Складна, але неконфліктна конфесійна структура здатна стати додатковим чинником зміцнення територіальної ідентичності, тоді як гострі конфесійні суперечності, навпаки, фрагментують суспільство й

перешкоджають ідентифікації на основі територіальної приналежності (показовим є приклад Північної Ірландії) [51, с. 111].

Абсолютна більшість населення Подільського СГР належить до християнських конфесій. У Вінницькій та Хмельницькій областях домінує православ'я, а частка греко-католиків залишається невеликою (до 10%). На противагу цьому, близько половини населення Тернопільської області становлять греко-католики, тоді як православні – близько 40% (переважно у північних районах, що в XIX ст. входили до складу Російської імперії); частка протестантів коливається в межах 6–8%. Частка протестантських деномінацій у цілому закономірно зменшується із сходу на захід: у Вінницькій області помітно представлені громади адвентистів і п'ятидесятників, натомість для Тернопільщини, як і для Львівської та Івано-Франківської областей, характерна одна з найнижчих часток протестантського населення в Україні . Римо-католики, переважно етнічні поляки, зосереджені насамперед на території Хмельницької області. Є також окремі громади старообрядців. Кількість іудеїв, які раніше становили істотну частину населення й у ряді міст були абсолютною або відносною більшістю, нині не перевищує 1%.

Таким чином, з конфесійного погляду територія Подільського СГР чітко поділяється на два субрегіони: Тернопільську область, яка за релігійним профілем тяжіє до галицьких областей (Львівської та Івано-Франківської), і Хмельницьку та Вінницьку області, що ближчі до центрально-українського конфесійного типу. Така диференціація не сприяє формуванню єдиної субетнічної ідентичності в рамках усього Подільського суспільно-географічного району, але водночас актуалізує регіональні відмінності, які мають бути враховані в подальшому аналізі територіальної ідентичності.

2.2. Суспільно-географічна оцінка територіальної ідентичності населення Подільського суспільно- географічного району

На території Подільського суспільно-географічного району чітко простежуються два провідні варіанти цивілізаційної ідентичності: орієнтація на Європу та орієнтація на пострадянський простір (як географічний, політичний, економічний, культурний та цивілізаційний регіон). У цілому по Подільському СГР частка активних носіїв (тих, хто відкрито пишається відповідною самоідентифікацією) європейської ідентичності становить 9,7%, що більш ніж удвічі перевищує частку активних носіїв пострадянської ідентичності (4,2%).

Частка активних носіїв європейської ідентичності істотно зменшується із заходу на схід: у Тернопільській області вона сягає 15,6%, у Хмельницькій – 10,8%, у Вінницькій – 4,9%. Водночас не виявлено різкої межі між умовною «Західною Україною» (території, що увійшли до складу УРСР не раніше 1939 р.) та «Центральною Україною» (території, інтегровані до складу УРСР до 1939 р.). Максимальні концентрації активних носіїв європейської ідентичності фіксуються, з одного боку, на заході та північному заході Тернопільської області, з іншого – на території, що майже збігається з історичними межами Подільського воєводства Речі Посполитої (Додаток Л).

Співвідношення поширеності європейської та пострадянської ідентичностей у межах регіону є просторово диференційованим. На Тернопільщині прихильники європейської ідентичності мають абсолютну перевагу, що зумовлено практичною відсутністю активних носіїв пострадянської ідентичності. У Хмельницькій області в цілому домінує європейська ідентичність, однак у розрізі адміністративних районів простежується певний паритет. Натомість у Вінницькій області загальна кількість носіїв обох ідентичностей приблизно однакова, причому на районному рівні переважають території з більшим відсотком прихильників пострадянської ідентичності; це пояснюється тим, що носії європейської ідентичності зосереджені у невеликій кількості районів, переважно на заході

області (Додаток К).

Частка активних носіїв східноєвропейської ідентичності на території Подільського СГР становить лише 1,4%, виразних територіальних закономірностей її поширення не зафіксовано.

Отримані результати свідчать про наявність у межах України двох головних цивілізаційних векторів розвитку – європейського та євразійського (останній уособлюється насамперед радянським минулим), кожен із яких має власну соціальну базу підтримки. Інші варіанти цивілізаційної ідентичності є маргінальними й відіграють другорядну роль.

Національна (українська) ідентичність. Усі території Подільського суспільно-географічного району входять до ареалу сформованої української національної ідентичності. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., українці становлять близько 95% населення району, а переважна більшість респондентів демонструє високий рівень національної української самоідентифікації. Найбільш виразна українська національна ідентичність фіксується на території Тернопільської області та в східній частині Вінницької області; проміжні значення – на півночі Хмельницької області, на територіях Волинського Поділля [36, с. 318].

Дещо нижчі показники спостерігаються у південній і центральній частинах Хмельницької області, на крайньому південному сході Тернопільщини та в західній частині Вінниччини – на тій території, яка загалом збігається з історичними кордонами Подільського воєводства Речі Посполитої. Це дає підстави висунути гіпотезу, що сила української національної ідентичності зростає у напрямку до провідних центрів українського суспільного життя – Києва та Львова, а точніше – в межах історико-географічних земель (Наддніпрянщини й Галичини), з якими ці центри пов’язані. Усвідомлення належності до ключових осередків українського націєтворення, ймовірно, стимулює посилення національної ідентичності, тоді як історичне Поділля, розташоване між цими полюсами, демонструє дещо нижчі її значення.

Дослідження не виявило чіткої кореляції між силою європейської та української ідентичностей. Хоча обидві вони досягають максимуму в західній частині Подільського СГР, насамперед у Тернопільській області, посилення української ідентичності у напрямку до центральної України (зокрема Києва) не супроводжується пропорційним зростанням європейської ідентичності [37, с. 60].

Регіональна ідентичність. Рівень регіональної ідентичності оцінювався за двома показниками:

– самоідентифікацією населення з областю/обласним центром;

– визнанням обласного центру як головного міста для своєї території.

Другий показник виявився значно більш варіативним у просторі, причому його зниження спостерігається там, де сильними є тяжіння населення до регіональних субцентрів, що формують основу субрегіональної ідентичності.

Просторовий розподіл регіональної самоідентифікації (перший показник) є більш рівномірним. Зазвичай найвищі значення спостерігаються в обласних центрах і на прилеглих територіях, поступово зменшуючись у напрямку до периферії. Ця закономірність частково порушується у Вінницькій області, де деяке послаблення регіональної самоідентифікації характерне не стільки для крайніх периферій, скільки для напівпериферії – зон впливу регіональних субцентрів, у межах яких формуються виразні субрегіональні ідентичності.

Попри сильний вплив Кам’янця-Подільського як субцентру на півдні Хмельниччини, регіональна самоідентифікація тут залишається однією з найвищих в області, що свідчить про позитивний зв’язок між субетнічною та регіональною ідентичностями (ідентичність подолянина не суперечить ідентичності «хмельничанина», оскільки Хмельниччина сприймається як частина подільського ареалу). Натомість на півночі Хмельницької області показник регіональної самоідентифікації опускається до 50%, подібна (хоч і менш виражена) тенденція простежується на півночі й південному сході

Тернопільщини. У цих випадках можна говорити про негативний зв'язок між регіональною та субетнічною ідентичностями: регіональна компонента послаблюється там, де субетнічна самоідентифікація не збігається з домінуючою в обласному центрі.

Узагальнюючи, можна зазначити, що регіональна ідентичність є найсильнішою в обласних центрах і прилеглих до них зонах, послаблюючись:

– в ареалах впливу субрегіональних центрів;

– у зонах поширення субетнічних ідентичностей, відмінних від домінуючої в області;

– у периферійних районах.

За результатами опитування населення досліджуваного регіону понад 80% респондентів зазначили, що мають «малу батьківщину» – або в місці поточного проживання, або в іншій локалізованій території. Частка таких осіб у межах Подільського СГР дещо зростає із заходу на схід (від 79,4% на Тернопільщині до 82,8% на Вінниччині), тоді як у протилежному напрямку дещо збільшується частка респондентів, для яких є лише «велика Батьківщина» – Україна.

Для абсолютної більшості опитаних «мала батьківщина» ототожнюється насамперед із рідним поселенням (82,8%). Далі за значущістю йдуть: адміністративна область (6,9%), адміністративний район (4,0%), Україна в цілому (2,2%), макрорегіон України (1,7%), частина поселення (1,6%). Окремі респонденти називали як «малу батьківщину» іншу країну або навіть планету Земля (менше 1%).

Напрями потенційної просторової мобільності населення в межах Подільського СГР є диференційованими. Жителі територій, прилеглих до обласних центрів, насамперед орієнтуються на переїзд до цих міст; населення ж обласних центрів і периферійних районів частіше прагне мігрувати до інших великих міст України (Київ, Львів, Одеса, Харків тощо) або за кордон (Додаток В).

На відміну від показників локального патріотизму, більшість

індикаторів національного патріотизму демонструють доволі подібні просторові закономірності.

Частка тих, для кого важливо відчувати свою належність до України (показник пасивного українського патріотизму), в цілому по Подільському СГР становить 79,0%. У розрізі областей вона зменшується із заходу на схід: у Тернопільській області – 85,7%, у Хмельницькій – 77,8%, у Вінницькій – 76,9%. Особливо високі значення характерні для центральної та північної частин Тернопільщини (70–100%), порівняно високі – для півночі Хмельниччини та сходу Вінниччини (50–60%). На решті території регіону приналежність до України є важливою для 50–60% населення. Схожий просторовий розподіл (у діапазоні 60–100%) має частка респондентів, які пишаються тим, що вони українці (Додаток М).

Частка осіб, які хотіли б народитися знову саме в Україні, в Подільському СГР становить 69,3%. Отже, приблизно у 10% населення наявний переважно пасивний (емоційний) патріотизм, не підкріплений готовністю зробити Україну безальтернативним вибором місця проживання. Просторові відмінності цього показника подібні: істотне зростання на Тернопільщині (85,4%) порівняно з Вінниччиною (64,8%) та Хмельниччиною (61,4%), високі значення на сході Вінницької області (70–90%), середні (50–70%) – на півночі Хмельницької, та нижчі (30–70%) – на решті території (Додаток М).

Просторовий розподіл інтегрального індексу національного патріотизму (Додаток Г) дає змогу виокремити чотири ареали:

1. Тернопільська область – дуже високі значення (0,8–1,0);
2. східна частина Вінницької області – високі значення (0,7–1,0);
3. північ Хмельницької області – середній рівень (0,6–0,9);
4. південні та центральні райони Хмельниччини, західна частина Вінниччини – знижений індекс (переважно 0,6–0,8).

Узагальнення показало, що за рівнем місцевого патріотизму подоляни (0,64) дещо поступаються галичанам і волинянам (по 0,70), а за рівнем

національного патріотизму (0,80) – волинянам (0,83) та істотно – галичанам (0,91). Особи без вираженої субетнічної ідентичності мають найнижчі показники як місцевого (0,58), так і національного (0,56) патріотизму. На Волино-Поділлі подоляни також поступаються волинянам за силою локального (0,58 проти 0,68) та національного (0,79 проти 0,82) патріотизму. Водночас у Тернопільській області показники подолян (0,67 – місцевий, 0,90 – національний патріотизм) наближаються до відповідних значень у галичан (0,70 і 0,91) і волинян (0,72 і 0,86). Отже, для подолян певне послаблення національного патріотизму характерне переважно в зонах їх компактного проживання, тоді як у контактних ареалах ці відмінності згладжуються.

У більшій частині Подільського СГР частка тих, кому подобається власне поселення, перевищує частку тих, для кого важливо відчувати свою належність до України. Це підтверджує тезу, що становлення територіальної ідентичності починається з її базових (локальних) рівнів – формування емоційно-позитивного ставлення до «малої батьківщини» – і вже потім проєктується на «велику батьківщину». Водночас частка респондентів, які пишаються своїм поселенням, у 2–6 разів менша за частку тих, хто пишається українським походженням. Це пояснюється тим, що ідентифікація з великою, різноманітною країною та узагальненим образом «народу/нації» психологічно легша, ніж пошук підстав для гордості конкретним поселенням із наявними соціально-економічними проблемами, недорозвиненою інфраструктурою та суперечливими характеристиками місцевої спільноти.

Попри наявні просторові дисбаланси між локальним і національним патріотизмом, у цілому між ними простежується чіткий позитивний зв’язок. На це вказує подібність просторових трендів, а також значення коефіцієнта парної кореляції (0,76) між інтегральними індексами місцевого та національного патріотизму в розрізі адміністративних районів, що підтверджує кумулятивний (синергетичний) характер взаємодії різних ієрархічних рівнів територіальної ідентичності.

2.3. Територіальна ідентичність як чинник просторових трансформацій та ресурс територіального розвитку

Для з'ясування ролі територіальної ідентичності в системі відносин «територія – суспільство» було проведено кейс-дослідження на прикладі міста Вінниці. Вибір саме цього міста зумовлений наявністю значного емпіричного матеріалу: по-перше, Вінниця має тривалу історію й виразну місцеву специфіку, сприйняття якої лежить в основі територіальної ідентичності; по-друге, місто перебуває на етапі активних просторових трансформацій, що дає змогу простежити їхній зв'язок з ідентифікаційними процесами.

Сучасна територіальна ідентичність вінничан сформувалася упродовж тривалого історичного розвитку, в процесі якого знання про територію та моделі ставлення до неї передавалися від покоління до покоління. Найпомітніший вплив на формування цієї ідентичності справили три історико-географічні зрізи розвитку міста (Додаток Е). Саме змістові смисли, пов'язані з цими періодами, виявилися найбільш стійкими та поширеними в сучасній територіальній ідентичності, оскільки саме тоді закладались унікальні риси міського ландшафту й культурного середовища, які вирізняють Вінницю серед інших українських міст. Об'єкти, створені в зазначені епохи, набувають особливого – часто сакралізованого – статусу для міської громади. У символічному вимірі перший історико-географічний зріз утілюється як «дух давнини», козацтва та українсько-польських взаємин, тоді як другий асоціюється з «духом розвитку й добробуту» [6, с. 176].

Збереження та реставрація об'єктів, що виступають географічними образами-символами території та джерелом місцевих міфів, дозволяє міській владі, з одного боку, продемонструвати повагу до почуттів громади, з іншого – сформувати впізнаване обличчя міста як ефективний бренд і основу для розвитку туризму. Розміщення нових об'єктів будь-якого функціонального призначення у безпосередній близькості до таких символів автоматично підвищує їхню статусність та іміджеву привабливість, а відтак – популярність у мешканців і гостей міста.

Нові смисли можуть інтегруватися в структуру територіальної ідентичності лише за умови, що вони не руйнують усталені значення, а органічно їх доповнюють. Формування нових значень ключових міських просторів у центральній частині Вінниці відбувається, зокрема, під час масових заходів, організованих органами місцевого самоврядування (святкування Дня міста, Дня Європи, Дня Незалежності України тощо). Тематика цих подій підкреслює різні рівні територіальної ідентичності жителів: громадянин має усвідомити себе одночасно вінничанином (локальний рівень), козаком-подолянином (субетнічний рівень), громадянином України (національний рівень) і представником європейської спільноти (цивілізаційний рівень) [39, с. 499].

Таким чином, територіальна ідентичність виступає важливим внутрішнім ресурсом регіонального розвитку. На цій підставі доцільно окреслити основні напрями її практичного використання в процесах регіонального розвитку та планування.

1. Формування іміджу території – створення цілісного, емоційно насиченого, впізнаваного образу як перспективного, успішного, комфортного для проживання, ведення бізнесу, трудової діяльності та відпочинку регіону. Це підвищує його привабливість для населення, інвесторів, туристів, сприяє поліпшенню демографічної ситуації (через позитивну динаміку природного й міграційного руху), активізації економічної діяльності та зростанню продуктивності праці. Органи місцевого самоврядування в Подільському СГР мають проводити цілеспрямовану роботу зі створення й закріплення географічних образів-символів саме там, де вони відсутні або мало усвідомлюються місцевими жителями – насамперед в адміністративних одиницях, які за результатами класифікації сприйняття місцевої специфіки належать до III–IV типів.

2. Підвищення ефективності використання локальних умов та ресурсів за рахунок пріоритетного врахування місцевої географічної специфіки у господарській і культурній діяльності. Йдеться, зокрема, про

підтримку традиційних видів господарювання, що сприймаються населенням як невід'ємна частина образу «своєї» території, а також про формування довготривалої прихильності споживачів до продукції місцевих виробників (територіальний брендинг). Значення та смисли, якими населення наділяє територію, необхідно враховувати у просторовому плануванні. Анкетування в Подільському СГР засвідчило, що в багатьох поселеннях традиційні промисли становлять стрижень локальної ідентичності, тоді як в інших – наявні види діяльності не відображені в колективній свідомості й залишаються невикористаним символічним ресурсом. Результати показали також високий рівень прихильності до локальних брендів, однак у низці районів (Полонський, Старосинявський, Борщівський тощо) стійкі образи таких брендів сформовані слабко. Доцільно підтримувати імідж Поділля як екологічно чистого регіону з мальовничими природними та культурними ландшафтами й відповідно орієнтувати пріоритети економічного розвитку.

3. Максимальний облік просторової структури територіальної ідентичності та мережі вернакулярних районів при реформуванні адміністративно-територіального устрою. Це дає можливість забезпечити стабільність кордонів нових адміністративних одиниць, зменшити ризики міжрегіональних напружень і потенційних сепаратистських проявів у майбутньому.

4. Збалансоване посилення місцевого та національного патріотизму й запобігання поширенню сепаратистських ідей шляхом конструювання таких локальних образів та міфів, які поєднують різні ієрархічні рівні територіальної ідентичності – від локального до цивілізаційного – і формують між ними міцні смислові зв'язки [1, с. 14].

Зокрема, важливо віднаходити, створювати й культивувати образи та міфи, що підкреслюють історико-культурний зв'язок Поділля, з одного боку, з європейською цивілізацією (особливо у Вінницькій і Хмельницькій областях, де європейська ідентичність місцями поступається пострадянській), а з іншого – з українською державністю (у центральній і південній частинах

Хмельниччини, а також у центральній і західній частинах Вінниччини, де зафіксовано порівняно низькі показники розвитку української національної ідентичності). Ці образи можуть мати як загально-подільський, так і суто локальний характер; їх потенційними джерелами є, серед іншого, результати проведеного анкетування.

Успішна реалізація названих напрямів потребує продуманої інформаційної політики, спрямованої на популяризацію унікальних місцевих природних, культурних та історичних особливостей, а також на посилену охорону природних та історико-культурних об'єктів – перцепційних домінант. Їхнє руйнування або спотворення є неприпустимим. Важливим інструментом є створення нових перцепційних центрів, які здатні наповнити навколишній простір новими смислами, стимулювати його економічне й культурне освоєння. Система виховання та освіти має вибудовуватися з урахуванням місцевих духовних і матеріальних традицій, формуючи в молодого покоління чутливість до локальної специфіки [1, с. 13].

У цілому населення Подільського СГР продемонструвало високий рівень рефлексії місцевої географічної специфіки: зафіксовано тисячі локальних географічних образів та сотні місцевих міфів. Респонденти, як правило, прагнули виокремити на своїй території унікальні об'єкти, навіть якщо вони не мають загальнодержавної відомості чи визнаної суспільної цінності. Для різних частин регіону характерні різний ступінь сформованості та різна структура локальних образно-географічних систем.

Подільський СГР, як встановлено, повністю належить до ареалу сформованої української ідентичності, яка в межах регіону має тенденцію до посилення у напрямку до ключових загальноукраїнських центрів – Києва та Львова. У його межах виокремлюються три основні субетнічні групи – подоляни, галичани та волиняни; відповідно, за структурою субетнічної ідентичності район поділяється на подільський, галицький та волинський кластери. Сила регіональної ідентичності зменшується у напрямку від обласних центрів до периферії, а також послаблюється в ареалах

субрегіональних ідентичностей та там, де субетнічна ідентичність не збігається з домінуючою в обласному центрі. Ступінь сформованості просторових ареалів субрегіональних ідентичностей загалом зменшується із заходу на схід. На територіях із периферійним положенням щодо обласного центру та відмінною субетнічною ідентичністю виявлено потенціал міжрегіонального сепаратизму [39, с. 492].

Рівень місцевого патріотизму в межах Подільського СГР плавно знижується із заходу на південний схід. Виявлено прямий позитивний зв'язок між глибиною рефлексії місцевої географічної специфіки та силою місцевого патріотизму, а також між силою місцевого й національного патріотизму на рівні територіальних громад. Це означає, що ступінь інтегрованості територіальної спільноти в локальне історико-культурне середовище визначає інтенсивність нижчих рівнів територіальної ідентичності й локального патріотизму; у свою чергу, сильний місцевий патріотизм слугує підґрунтям для посилення національного патріотизму.

Ментальна структуризація простору населенням Подільського СГР формується під впливом факторів сусідства, субетнічності та геополітико-цивілізаційних орієнтацій. Власна область зазвичай сприймається як «еталон» України. Провідну роль у формуванні географічного образу країни відіграють Київ і Львів як найбільші суспільні центри центральної та західної частин держави. Жителі трьох областей регіону по-різному визначають просторові межі «справжньої» України, але загалом до неї відносять західні й центральні території. Водночас значна частина східних і південних областей сприймається як певна «аномалія», що становить серйозний виклик для української державності в сучасних умовах [40, с. 128].

Кожен другий мешканець Подільського СГР визнає побутово-етнографічну унікальність своєї території. Регіон загалом демонструє високий рівень підтримки ідей збереження місцевої специфіки та переважно врівноважену, нейтральну територіальну самооцінку. Висока поляризація оцінок власної території (від завищеної до заниженої) типова для зон

культурних контактів, де взаємодіють носії різних традицій.

Територіальна ідентичність у такому контексті виступає селективним, «контролюючим» чинником, який визначає найімовірніші напрями трансформації фізичного простору та задає естетичні й етичні критерії оцінювання цих змін. Саме завдяки розвиненій територіальній ідентичності можливе оновлення та освоєння території без втрати її природної й культурної своєрідності. До ключових напрямів практичного використання територіальної ідентичності в процесі регіонального розвитку й планування належать: формування іміджу території, ефективне використання локальних ресурсів, удосконалення адміністративно-територіального устрою, оптимізація просторового планування, а також узгоджений розвиток місцевого та національного патріотизму.

РОЗДІЛ 3.
ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕНЬ В КУРСІ ГЕОГРАФІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Проведений аналіз чинних шкільних програм з географії дав змогу виокремити низку тем, у межах яких частково або повністю розкриваються питання формування регіональної ідентичності населення певних територій. Так, у 6 класі до таких тем належать: 1) «Кількість і розміщення населення на Землі», 2) «Сучасні дослідження», 3) «Держави світу». У 7 класі це: 1) «Використання природних багатств материків та океанів», 2) «Екологічні проблеми материків та океанів».

У 8 класі потенціал для розкриття аспектів регіональної ідентичності мають теми: 1) «Води суходолу і водні ресурси», 2) «Ландшафти України», 3) «Клімат і кліматичні ресурси», 4) «Рельєф, тектонічна та геологічна будова, мінеральні ресурси», 5) «Природокористування», 6) «Природа регіону. Особливості природних умов і ресурсів», 7) «Рекреаційні ресурси світу», 8) «Ґрунти та ґрунтові ресурси», 9) «Рослинність», 10) «Тваринний світ України», 11) «Ландшафти України», 12) «Україна на політичній карті Європи і світу», 13) «Формування території України», 14) «Адміністративно-територіальний устрій України», 15) «Демографічні процеси та статево-віковий склад населення світу та України», 16) «Розселення, етнічний склад населення», 17) «Релігійний склад населення», 18) «Зайнятість населення в світі і Україні», 19) «Географічне положення, адміністративно-територіальний устрій, історія формування і розвитку», 20) «Населення регіону».

У 9 класі до проблематики територіальної й регіональної ідентичності дотичні теми: 1) «Туризм», 2) «Наукова діяльність. Освіта. Охорона здоров'я», 3) «Національна економіка», 4) «Світове господарство», 5) «Сільське господарство», 6) «Торгівля». У 10 класі – 1) «Загальна характеристика Європи», 2) «Країни Європи», 3) «Україна в геополітичному вимірі», 4) «Україна в системі глобальних економічних відносин». У 11 класі –

1) «Політична географія та геополітика», 2) «Українська держава», 3) «Населення України», 4) «Економіка України в міжнародному поділі праці».

Таким чином, з огляду на зміст тематичних розділів шкільного курсу географії, результати нашого дослідження мають достатньо широкий потенціал для інтеграції в освітній процес закладів загальної середньої освіти.

У межах дослідження було розроблено інтенсивний навчальний захід – воркшоп «Етнічна ідентичність сучасного українця», орієнтований на формування практичних умінь через активну взаємодію, обмін досвідом та рефлексивну самостійну діяльність учасників.

3.1. Розробка воркшопу «Етнічна ідентичність сучасного українця»

Мета: вдосконалення лідерських якостей учнівської молоді, обмін досвідом, популяризація ідей пізнання власного етносу та формування толерантної міжкультурної комунікації в учнівському середовищі.

Завдання воркшопу:

– поглибити знання учнів про самих себе, їхні психологічні особливості, сприяти усвідомленню власних дій і думок;

– зміцнити позитивні риси особистості, сформувати навички адекватної поведінки в різноманітних соціальних ситуаціях;

– забезпечити усвідомлення учнями власної етнічної ідентичності;

– розвинути толерантне ставлення до представників інших етносів і культур;

– напрацювати навички пошуку компромісу, участі в публічному житті та соціальній інтеграції.

Ключові поняття воркшопу

Ідентичність – тотожність явища, предмета або особистості самій собі, її якісна самостійність. У соціальному вимірі ідентичність – це зв’язок особистості з певною спільнотою, ототожнення людини з конкретною соціальною групою. Вона втілюється в укоріненій у внутрішньому світі

особистості системі цінностей, ідеалів, норм і вимог, притаманних цій спільноті.

Національна ідентичність – усвідомлення власної причетності до системи національних цінностей, що охоплюють етичні норми, рідну мову, релігію, культурну спадщину та закріплені в єдиному політичному й громадянському просторі держави.

Основні риси національної ідентичності:

1. історична територія або «рідний край»;
2. спільні міфи, символи та історична пам’ять;
3. спільна масова й громадянська культура;
4. єдині юридичні права й обов’язки для всіх членів спільноти;
5. спільна економіка з можливістю вільного пересування в межах національної території.

Етнічна ідентичність – відчуття належності до конкретної етнічної спільноти, усвідомлення подібності до інших її членів завдяки спільності історичної пам’яті, уявлень про спільних предків, емоційним зв’язкам із батьківщиною, а також спільності базових елементів культури. Вона проявляється у солідарності з членами даної етнічної групи.

Вправа «Промені»

Мета: усвідомлення багатовимірності власної ідентичності та виявлення спільних і відмінних соціальних ролей у групі.

Хід роботи:

1. Кожному учасникові роздається аркуш формату А4. У центрі аркуша учень записує літеру «Я».
2. Від цього центру проводяться прямі лінії – «промені», кожен із яких символізує одну з особистих ідентичностей (соціальних ролей), що реалізуються в різних сферах життя:

– у сім’ї;

– у навчальній/професійній діяльності;

– у колі друзів та знайомих;

– у ставленні до представників інших національностей, релігій тощо.

3. Кількість променів не обмежується – учень позначає стільки ідентичностей, скільки може назвати, відповідаючи на запитання «ХТО я?» (а не «ЯКИЙ я?»).

4. Через 3–7 хвилин індивідуальної роботи учні встають і починають вільно пересуватися аудиторією, об'єднуючись у пари. У кожній парі учасники знайомлять один одного зі своїми «променями», коротко пояснюючи, як їх назвали.

5. Якщо виявляється збіг окремих ідентичностей, учасники відзначають це на своєму аркуші (на відповідному промені записують ім'я однокласника). Завдання – по можливості обмінятися інформацією з якомога більшою кількістю одногрупників.

Обговорення (рефлексія):

– Які враження залишила робота в групі?

– Чи знайшли ви однокласників з ідентичностями, подібними до ваших? Які почуття це викликало?

– Чи були учасники, в яких збіглися практично всі ідентичності? Як може почуватися така людина?

– Чи були у вас такі ідентичності, які більше ніхто не назвав? Як ви це сприйняли?

– Чи траплялися учасники, у яких жоден «промінь» не збігся з іншими? Що це може означати для їх самопочуття в колективі?

– Чи всі ваші ідентичності ви маєте можливість повністю реалізувати? Чому?

– Чому людині важливо вміти ідентифікувати себе в навколишньому світі?

– Навіщо нам знати, як себе визначають інші люди?

Вправа «Мозковий штурм»

Питання для обговорення: «Якою є етнічна ідентичність сучасного українця?»

Учні об’єднуються в малі групи, обговорюють ключові цінності, пов’язані з пізнанням власного етносу, та фіксують їх на аркуші ватману (формат постера). Після презентації роботи груп відбувається узагальнення та порівняння напрацьованих переліків цінностей.

Рольова гра «Дердіанці та інженери»

Мета: продемонструвати значення культурних відмінностей, невербальної комунікації та попередніх уявлень для міжкультурної взаємодії.

Необхідні матеріали й умови: папір (картон), клей або скотч, ножиці, лінійка, олівці, інструкції для «дердіанців» та «інженерів», дві окремі кімнати. Оптимальна чисельність групи – не менше 12 учасників.

Час проведення – 1,5–2 години з урахуванням обговорення.

Послідовність проведення:

1. Залежно від чисельності групи 4–8 учасників отримують роль інженерів, яким доручено навчити дердіанців будувати міст. Вони знайомляться з інструкцією і переходять до окремої кімнати для планування.

2. Решта учасників виступають у ролі дердіанців та отримують відповідні інструкції. За великої кількості учасників можна виділити групу спостерігачів (2–3 особи), які не включаються в гру, а фіксують перебіг подій. Їх попередньо не знайомлять із культурою дердіанців.

Після завершення гри обидві групи (за наявності – і спостерігачі) формулюють свої спостереження за трьома блоками:

1. факти;
2. відчуття;
3. інтерпретації.

На пленарному обговоренні доцільно поставити такі запитання:

– Чи не схильні ми автоматично припускати, що «інші» мислять так само, як ми?

– Наскільки часто ми інтерпретуємо поведінку людей, не усвідомлюючи культурно зумовлених відмінностей?

– Як саме були розподілені ролі? Яку роль виконував кожен? Як ви

почувалися в цій ролі?

– Чи збігається ваше бачення власної ролі з тим, як її побачили інші?

– Який вплив на культурне середовище групи мала зіграна вами роль?

Інструкція для дердіанців (скорочений виклад)

Ситуація: ви живете в країні Дердія. Від вашого села до найближчого міста з ярмарком – два дні дороги, оскільки шлях перетинає глибока долина. Міст скоротив би подорож до приблизно п’яти годин. Уряд уклав угоду з іноземною компанією, яка надішле фахівців, щоб навчити вас будувати мости. Перший міст буде зведений разом із ними, а далі ви зможете самостійно будувати мости і в інших частинах країни. Матеріали вам знайомі (папір, олівці, ножиці, лінійки, скотч), але сама технологія будівництва – ні.

Особливості поведінки:

– дердіанці постійно торкаються один одного під час спілкування; відсутність дотику вважається грубістю;

– традиційне привітання – поцілунок у плече (спочатку праве, потім ліве); будь-який інший спосіб вітання, зокрема потиск руки, розцінюється як образа;

– замість слова «ні» дердіанці завжди говорять «так», а заперечення позначають енергійним кивком голови;

– інструменти розподілені за статтю: ножиці – лише для чоловіків, олівці й лінійка – лише для жінок;

– контакт між чоловіками можливий лише за посередництва жінки, яка їх знайомить;

– дердіанці пишаються власною культурою, радо приймають чужоземців, але очікують поваги до своїх звичаїв.

Інструкція для інженерів (скорочений виклад)

Ситуація: ви – команда інженерів з різних країн, що працюють у міжнародній фірмі. Компанія уклала контракт із урядом Дердії на навчання місцевих мешканців будівництву мостів. Успішне завершення проєкту в обмежені строки є критичним, адже затримка може призвести до розірвання

контракту. Міст має бути побудований із паперу між двома опорами (наприклад, стільцями) на відстані близько 80 см та витримувати вагу використаних ножиць і скотчу.

Умови:

– на підготовку плану будівництва в окремій кімнаті відводиться 20 хвилин;

– протягом 3 хвилин двоє інженерів можуть відвідати «село дердіанців», щоб зібрати інформацію;

– на безпосереднє навчання дердіанців відводиться 25 хвилин;

– важливо демонструвати всі етапи будівництва, щоб дердіанці могли надалі повторити їх самостійно.

Після завершення гри вчитель організовує обговорення, під час якого учні аналізують, як культура вплинула на процес взаємодії, що саме заважало або сприяло порозумінню, які висновки можна зробити для реальних міжкультурних контактів

Узагальнюючи, розроблений воркшоп «Етнічна ідентичність сучасного українця» дає змогу інтегрувати результати суспільно-географічних досліджень територіальної й етнічної ідентичності в практику шкільного навчання, поєднуючи формування знань із розвитком критичного мислення, емпатії та міжкультурної компетентності учнів.

ВИСНОВКИ

У результаті виконання поставлених у дослідженні завдань можна сформулювати такі висновки. Територіальну ідентичність як об’єкт суспільно-географічного аналізу доцільно визначати як сукупність індивідуальних та колективних уявлень, що формують специфічний ментальний зв’язок індивіда чи спільноти з певною територією та відповідною територіальною спільнотою. Ці уявлення ґрунтуються на інтерпретації місцевої специфіки, у процесі чого унікальність регіону набуває форми образів, символів і міфів, які поділяються та відтворюються членами територіальної спільноти.

Обґрунтовано доцільність застосування суспільно-географічного підходу до вивчення територіальної ідентичності населення, що передбачає аналіз цього явища як суспільно-географічного феномена засобами саме суспільної географії. Вказаний підхід спирається на принципи історизму, комплексності, системності, територіальності, практичності та перспективності. У його межах виокремлено три основні методичні орієнтири: перший ґрунтується на дослідженні територіальної ідентичності як ментального явища і передбачає безпосередній контакт дослідника з населенням – носієм ідентичності; другий базується на аналізі маркерів територіальної ідентичності; третій пов’язаний з дослідженням історико-географічних передумов її формування. Окрему групу складають картографічні методи як традиційний і специфічний інструмент географічної науки.

Показано, що результатом сприйняття та осмислення фізичного простору виступає простір ментальний, який задає певний «ідеальний зразок» території, до реалізації якого прагне територіальна спільнота. У діалектичній взаємодії ментальний простір формується під впливом місцевої специфіки й водночас визначає напрям і характер трансформацій фізичного простору, після чого цей цикл повторюється. Отже, територіальну ідентичність доцільно розглядати як одну з ключових детермінант просторових перетворень – селективний, «контролюючий» фактор, який окреслює найбільш імовірні

вектори зміни фізичного простору та задає естетичні й етичні критерії оцінювання таких змін. Саме завдяки розвиненій територіальній ідентичності стає можливим перетворення території без втрати її природної та культурної своєрідності.

Виявлено прямий позитивний зв'язок між глибиною рефлексії місцевої географічної специфіки та силою місцевого патріотизму, а також між інтенсивністю місцевого й національного патріотизму на рівні територіальних громад. Розвиток територіальної ідентичності на різних ієрархічних рівнях має кумулятивний, синергетичний характер: ступінь включеності територіальної спільноти в локальне історико-культурне середовище визначає розвиток нижчих рівнів ідентичності й місцевого патріотизму, а сильний локальний патріотизм, у свою чергу, сприяє зміцненню національної ідентичності й патріотизму. У моноетнічному середовищі посилення нижчих ієрархічних рівнів ідентичності та місцевого патріотизму не лише не становить загрози сепаратизму, а навпаки – виступає підґрунтям збереження територіальної цілісності держави. Усвідомлення територіальними спільнотами власної історико-культурної унікальності є важливою передумовою й ознакою здорового та успішного розвитку нації в цілому. Сила держави або народу ґрунтується не на повній уніфікації, а на збереженні регіонального географічного різноманіття, що зумовлює особливу вагу системної краєзнавчої освітньої роботи на рівні населених пунктів, районів та областей для забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку та національної безпеки.

Територіальна ідентичність населення Подільського суспільно-географічного району сформувалася під впливом трьох головних груп чинників: географічного положення, геодемографічних та історико-культурних. Окремі ієрархічні рівні й компоненти територіальної ідентичності виникали під домінуючим впливом різних груп чинників. Визначальне значення для просторової структури ідентичності регіонального, субетнічного та цивілізаційного рівнів має політико-географічне положення. Недостатня

сформованість, біполярність і суттєві внутрішні диспропорції системи розселення стають перешкодою для консолідації єдиної субетнічної ідентичності в межах району, зумовлюють послаблення субрегіональних ідентичностей під впливом регіональних і призводять до фактичної відсутності єдиного сформованого перцепційного центру. Вплив чисельності населення поселення на ідентичність проявляється у феноменах «ефекту села» й «ефекту мегаполіса».

Формування образно-географічної системи та локальної міфології населення Подільського СГР значною мірою визначається фізико-географічним положенням і комплексом історико-культурних чинників. Спільність фізико-географічного положення, природно-ресурсного потенціалу, типів природокористування, господарських та етнографічних характеристик населення створює об'єктивні передумови для формування єдиної субетнічної ідентичності на досліджуваній території.

Разом із тим відмінності політико-географічного положення, конфесійної та електоральної структури, а також відсутність цілісної, внутрішньо інтегрованої системи розселення спричинили формування в східній і західній частинах регіону різних образно-географічних систем, різних напрямів просторової орієнтації та відмінних моделей ментальної структуризації простору.

Населення Подільського СГР загалом засвідчило високий рівень рефлексії місцевої географічної специфіки, проте структура та ступінь сформованості локальних образно-географічних систем істотно різниться між окремими територіями. Українська національна ідентичність у межах регіону має тенденцію до посилення в напрямку до основних центрів суспільного життя України – Києва та Львова. На території Подільського СГР виокремлюються три основні субетнічні групи: подоляни, галичани та волиняни. Регіональна ідентичність має виразну центр-периферійну структуру: її сила зменшується в міру віддалення від обласних центрів та послаблюється там, де локальна субетнічна ідентичність не збігається з

домінуючою в обласному центрі; і навпаки – посилюється за умов їх відповідності. Сила місцевого патріотизму у межах Подільського СГР зменшується із заходу на південний схід. На ментальну структуризацію простору істотно впливають фактори сусідства, субетнічної належності та геополітико-цивілізаційні орієнтації. Ключовими опорними пунктами формування географічного образу України виступають «мала батьківщина», великі суспільні центри центральної та західної частин держави (Київ і Львів), а також уявне поділення території країни на північно-західну та південно-східну частини. Населення Подільського СГР загалом демонструє високий рівень підтримки ідей збереження місцевої специфіки та переважно врівноважену, нейтральну територіальну самооцінку. Висока поляризація самооцінок (у тому числі занижена самооцінка) характерна для зон культурних контактів, де взаємодіють різні традиції. Сукупність виявлених особливостей дає змогу виокремити в межах Подільського СГР чотири регіони територіальної ідентичності: галицько-подільський, волинсько-подільський, західно-подільський і східно-подільський.

Територіальна ідентичність постає як важливий інструмент збереження місцевої специфіки, унікальності та, відповідно, географічного різноманіття, а також як засіб протидії тотальній уніфікації простору в умовах глобалізації. До основних напрямів практичного використання територіальної ідентичності населення в процесах регіонального розвитку та планування належать: формування позитивного іміджу території, підвищення ефективності використання локальних умов і ресурсів, науково обґрунтоване реформування адміністративно-територіального устрою, оптимізація просторового планування, збалансоване стимулювання місцевого й національного патріотизму на засадах збереження та розвитку регіонального різноманіття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративно територіальний устрій України. Проблемні питання та можливі шляхи їх вирішення: посіб. Київ: Освіта, 2023. С. 13–14.

2. Багров М.В., Колосов В.О., Маруняк Є.О., Руденко Л.Г. Територіальна ідентичність і геополітика. *Український географічний журн*ал. 2011. № 4. С. 67–68.

3. Верменич Я.Г. Історична регіоналістика в системі «просторової історії»: диференціації предметних полів: навч. посіб. Київ: Лоно, 2022. С. 9–38.

4. Глушко М.О. Етнографічне районування України: стан, проблеми, завдання (за матеріалами наукових досліджень другої половини XX – початку XXI століть). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2009. Вип. 44. С. 179–214.

5. Гнатюк О.М Назви підприємств та організацій України як маркер територіальної ідентичності населення. *Київський географічний щорічник. Науковий збірник*. Вип. 9. 2014. Київ: Прінт Сервіс, 2024. С. 67–77.

6. Гнатюк О.М. Вплив територіальної ідентичності на просторові трансформації: приклад міста Вінниці: монографія. Київ: Прінт Сервіс, 2023. С. 176–178.

7. Гнатюк О.М. Ієрархічна структурованість просторової ідентичності населення України: Економічна та соціальна географія: монографія. Київ: Освіта, 2022. С. 242–250.

8. Гончар І.М. Україна та українці. Галичина. Буковина: іст.-етногр. мистец. альбом Київ: УЦНК «Музей Івана Гончара»: Поліграфічна фірма «Оранта», 2024. 304 с.

9. Гончарик А.А. Регіональна ідентичність у політичному аналізі процесів регіоналізації та формування регіонів: монографія. Київ: Політична наука, 2022. С. 175–186.

10. Городяненко В.А. Соціологія федералізму: історіографічний аспект аналізу. Соціологія: теорія, методи, маркетинг: посіб. Київ: Наукова

думка, 2018. 199 с.

11. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2025. 490 с.

12. Дорогунцов С.І. Теорії розміщення продуктивних сил і регіональної економіки: посіб. Київ: Стафер, 2025. 144 с.

13. Доценко А.І. Територіальна організація розселення (теорія та практика): посіб. Київ: НАН України, РВПС України, «Фенікс», 2010. 536 с.

14. Євтух Є.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю., Чернова К.О. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник. Київ: Пролісок, 2004. 334 с.

15. Запорожченко О.В. Формування регіональної ідентичності в умовах мультикультурного соціуму: історичний аспект. *Вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Історичні науки».* 2016. № 34. С. 66–70

16. Заставецька О.В., Заставецька Л.Б. Територіальні спільності як основа формування територіальної ідентифікації людей. *Наукові записки СумДПУ імені А.С. Макаренка. Географічні науки*. 2015. Вип. 6. С. 73–80.

17. Заставний Ф.Д. Економічна і соціальна географія України: підруч. для 9 кл. серед. загальноосвіт. шк. Київ: Форум, 2000. 239 с.

18. Зуєва В.О. Регіональна ідентичність як основа процесу політичної інституціалізації. *Вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Історичні науки».* 2017. № 22. С. 137–146.

19. Карти України крізь призму стереотипів українців. URL: https://zik.ua/news/2011/07/19/karty_ukrainy_kriz_pryzmu_stereotypiv_ukraintsiv (дата звернення: 20.12.2025).

20. Кваліфікаційна мапа України. URL: http://www.futureskills.org.ua/ua/map (дата звернення: 20.12.2025).

21. Кирчів Р.А. Історико-етнографічні райони України та етнографічні групи українського народу. Етнографія України: навч. посіб.

Вид. 2-ге, перероб. і доп. Львів: 2004. С. 124–148.

22. Коржов Г.А. Регіональна ідентичність в системі соціального управління територією. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Збірник наукових праць ДонДУУ*. Т.XI. Вип.145. Серія «Соціологія». Донецьк: ДонДУУ, 2010. С. 68–76.

23. Кресіна І.П. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (етнополітичний аналіз): монографія. Київ: Вища школа, 2023. 392 с.

24. Лісовський В.М. Інституалізація ідентичності в процесі розвитку територіально-політичних систем. *Вісник СевНТУ*. Вип. 100: Політологія: зб. наук. пр. Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. С. 141–145.

25. Масляк П.О., Шищенко П. Г. Географія України: посіб. Київ: Зодіак, 1996. 267 с.

26. Мезенцева Н.І. Суспільно-географічне районування України: п о с і б . Київ: ВПЦ «Київський університет», 2000. 228 с.

27. Мельничук А.Л. Назви підприємств та організацій України як маркер суспільно-географічних процесів. *Україна: географія цілей та можливостей. Збірник наук. праць.* Львів: ФОП «Лисенко М. М.», 2012. Т. II. С. 165–169.

28. Мельничук А.Л. Територіальна ідентичність населення України: вплив на просторові трансформації. *Київський географічний щорічник. Науковий збірник*. Вип. 8. 2013. Київ: КВ УГТ, 2013. С. 170–175.

29. Мельничук А.Л. Типи регіональної ідентичності мешканців міста Вінниці. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 4. Географія і сучасність*. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 15 (27). С. 124–133.

30. Михайлич О.О. Мовна та регіональна ідентичності як чинники диференціації українського суспільства. *Політ. менеджмент. Науковий журн*ал. 2008. № 6 (33). С. 139–150.

31. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український

контекст: посіб. Київ: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 405 с.

32. Олійник Я.Б. Методичні підходи до дослідження територіальної ідентичності населення. *Український географічний журнал*. 2013. № 3. С. 34–39.

33. Паламарчук М.М. Соціальне районування України як основа її адміністративно-територіального устрою.Адміністративно- територіальний устрій України крізь призму інтересів регіону та держави: монографія. Харків: Вид-во Харківського університету, 2024. С. 5–6.

34. Палєха Ю.М. Розвиток найкрупніших міст України в контексті реформування системи розселення. *Досвід та перспективи розвитку міст України. Збірник наукових праць*. 2011. № 20. С. 5–13.

35. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: навч. посіб. Київ: «Вища школа», 1996. 231 с.

36. Пономарьов А.П. Українська етнографія: курс лекцій. Київ: Либідь,1994. 318 с.

37. Прибиткова І. У пошуках нових ідентичностей: Україна в етнорегіональному вимірі. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2001. № 3. С. 60–79.

38. Растворова М.А. Підходи до розробки та пропозиція анкети щодо визначення привабливості для життя та укоріненості жителів: Матеріали IX Міжнар. міждисциплінарної наук.-практ. конф. молодих вчених «*Шевченківська весна 2011*». Київ, 2011. С. 200–201.

39. Рябінін Є.В. Вплив чинника регіональної ідентичності на розвиток української держави. *Науковий вісник «Гілея*». 2011. № 45. С. 492–499.

40. Ткачук А.З історії реформ адміністративно-територіального устрою України, 1907 – 2009 роки: посіб. Київ: Леста, 2009. 128 с.

41. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. навч. посіб. Одеса: Астропринт, 2005. 632 с.

42. Черкашин К.В. Електоральна поведінка населення незалежної

України в регіональних зрізах: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 К. В. Черкашин; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. Сімферополь, 2005. 19 с.

43. Шаблій О., Білецький М., Книш М. та ін. Соціально-економічна географія України: посіб. Львів: Світ, 1994. 640 с.

44. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії: підруч. Львів: ЛНУ, 2003. 444 с.

45. Шишацький В.Б. Електорально-географічна поляризація в Україні як чинник регіональної дестабілізації держави. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Серія Географія*. К., 2006. Вип. 53. С. 27–30.

46. Bosque S.J. Estereotipos del lugar geográfico. S. J. Bosque Prácticas de la geografía de la percepción y de la actividad cotidiana. Barcelona: Ediciones Oikostau, 2024. P. 101–124.

47. Bowden M.J. The cognitive renaissance in American Geography: the intellectual history of Movement. M. J. Bowden. Organon. 2025. N 14. P. 199–204.

48. Caldo C. Geografia Umana Constantino Caldo. Nuova ed. Palermo: Palumbo, 2024. 484 p.

49. Creswell T. Place. A short introduction T. Creswell. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2025.153 p.

50. Cross J. Protecting our place: establishing and maintaining place attachments in the face of population growth and change. Ph.D. diss. J. Cross. Davis: University of California. 2021. 153 p

51. L. Bialasiewicz. Regional and Federal Studies. 2022. Vol. 12. P. 111–132.

52. Lengen Ch. Sense of place and place identity: Review of neuroscientific evidence Ch Lengen, T. Kistemann Health & Place. 2012. Vol. 18, Issue 5. P. 1162–1171.

53. Licenciado O. La construcción del concepto de espacio geográfico a partir del comportamiento y la percepción Oscar Tibaduiza Rodríguez Licenciado

Tiempo y espacio. 2009. Vol. 23. P. 25–44.

54. Low S. Symbolic ties that bind: place attachment in the plaza S. Low Place Attachment edited by I. Altman I. and S Low. New York: Plenum, 1992. P. 165–186.

55. Lowenthal D. Geography, experience, and imagination: towards a Geographical epistemology D. Lowenthal Annals of the Association of American Geographers. 2021. № 51. P. 241–260.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета, що використовувалася для масових опитувань та анкетування населення Подільського суспільно-географічного району

Вкажіть Ваш вік: ☐ до 18 років ☐ 18-25 років ☐ 26-35 років ☐ 36-45 років ☐ 46-55 років ☐ 56-65 років ☐ старше 65 років

Стать: ☐ чоловіча ☐ жіноча

Місце Вашого народження:

Місце постійного проживання:

1. Чи важливо для Вас відчувати свою приналежність до України?
2. У якій країні Ви хотіли би народитися?
3. Чи є місце, яке Ви вважаєте своєю малою Батьківщиною (регіон, поселення, частина поселення тощо)? Якщо б у Вас була можливість вибору, в якому поселенні проживати, то чи обрали б Ви населений пункт, в якому проживаєте.
4. Якщо ні, то у якому поселенні (або місцевості, території) Ви бажали би проживати?
5. Чи подобається Вам поселення, у якому Ви проживаєте? Якщо подобається, то чим саме?
6. Звідки походить назва Вашого поселення?
7. Які існують історичні, архітектурні, культурні пам’ятки у Вашому поселенні?
8. Вкажіть історичні, архітектурні, природно-географічні тощо символи Вашого поселення, місцевості, регіону
9. Які Ви знаєте образно-поетичні назви свого населеного пункту, місцевості, регіону (області)?
10. Якими місцевими та регіональними спортивними командами Ви цікавитесь? Чи вважаєте себе їх вболівальником?

11. Як часто і куди Ви здійснюєте поїздки?

12. Які торгові марки виробників із Вашого регіону (області, району, населеного пункту) ви знаєте?

13. Чи має значення для Вас при виборі продукції тієї чи іншої галузі її походження з саме з Вашого регіону (області, району, населеного пункту)?

14. Як часто Ви читаєте місцеву пресу?

15. Як часто Ви переглядаєте телепередачі місцевих телеканалів?

16. Як часто Ви користуєтесь місцевими інтернет-сайтами?

17. Яке місто Ви вважаєте центральним для місцевості, де проживаєте?

18. Як би Ви відреагували на: об'єднання Вінницької, Хмельницької та Тернопільської областей у єдину Подільську область з центром у Вінниці?

19. Чи відрізняються жителі Вашої місцевості від мешканців сусідніх територій?

20. Чи мають жителі Вашої місцевості специфічні риси мови, поведінки, характеру, побуту?

21. Із мешканцями яких областей України Ви відчуваєте найбільшу спільність?

22. Чи стають мешканці (особливості їх характеру, побуту, мови), а також історичне минуле Вашої місцевості, території, населеного пункту предметом насмішок жителів інших територій?

23. Які прізвиська дають мешканцям Вашої території мешканці сусідніх територій?

24. Про мешканців яких населених пунктів, територій в Україні, Вашому регіоні Ви знаєте висловлювання, насмішки, прізвиська (якщо так, то які саме)?

25. Чи не помічали Ви намагання мешканців сусідніх територій присвоїти собі пам'ять про досягнення Вашої території, зокрема пам'ять про

Ваших знаменитих земляків?

26. Чи потрібно зберегти специфіку архітектури, зовнішнього вигляду поселень?

27. Чи потрібно зберегти історичні назви населених пунктів?

28. Чи схвалюєте Ви діяльність місцевих об’єднань, організацій щодо збереження навколишнього середовища і культурного спадку?

29. Чи вважаєте Ви, що дії місцевої влади сприяють розвитку місцевого патріотизму?

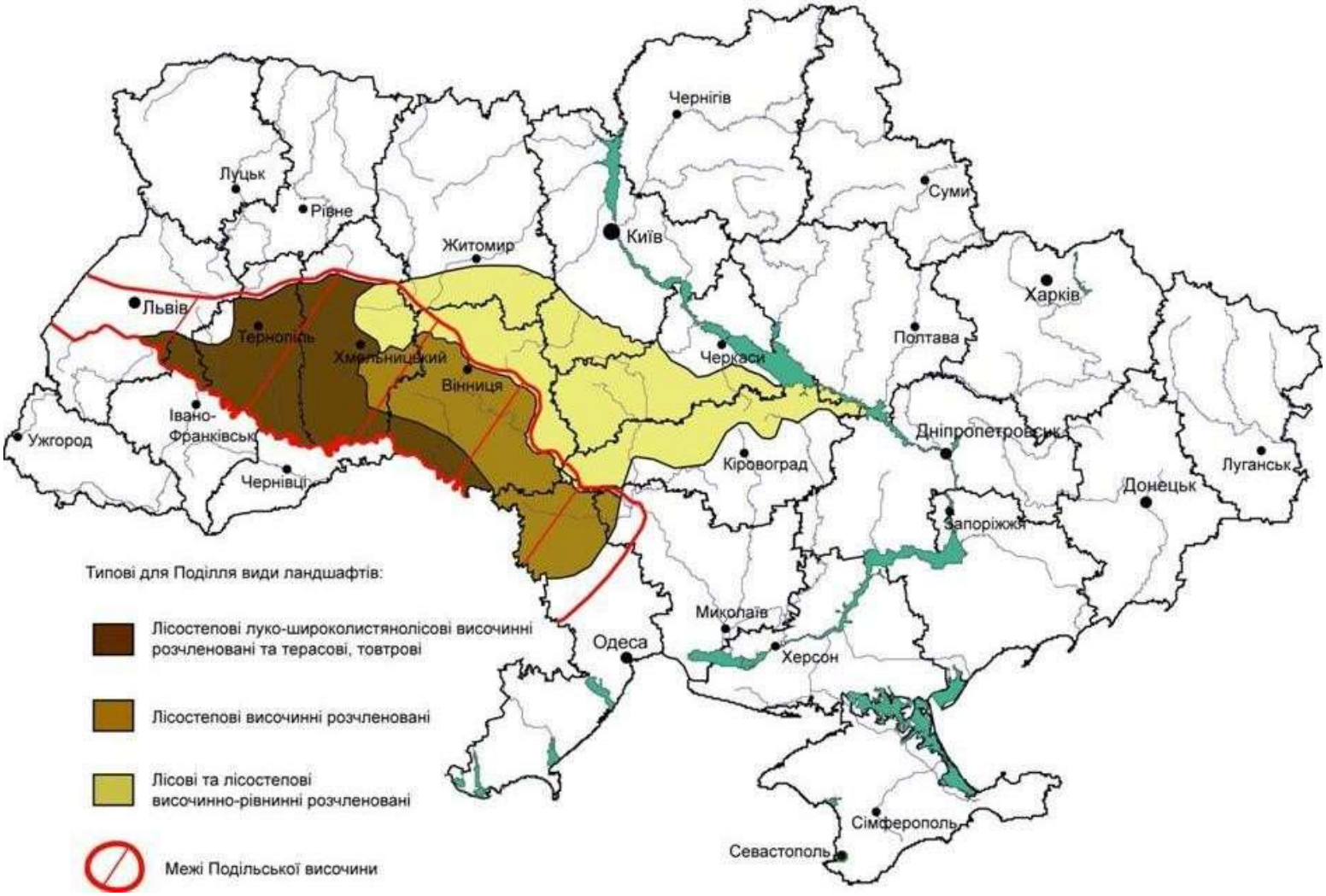
30. Чи пишаєтесь тим, що Ви є:

31. Які два із перелічених регіонів України, на Вашу думку, найкраще репрезентують Україну в цілому?

32. Вкажіть місце, де, на Вашу думку, знаходиться серце України.

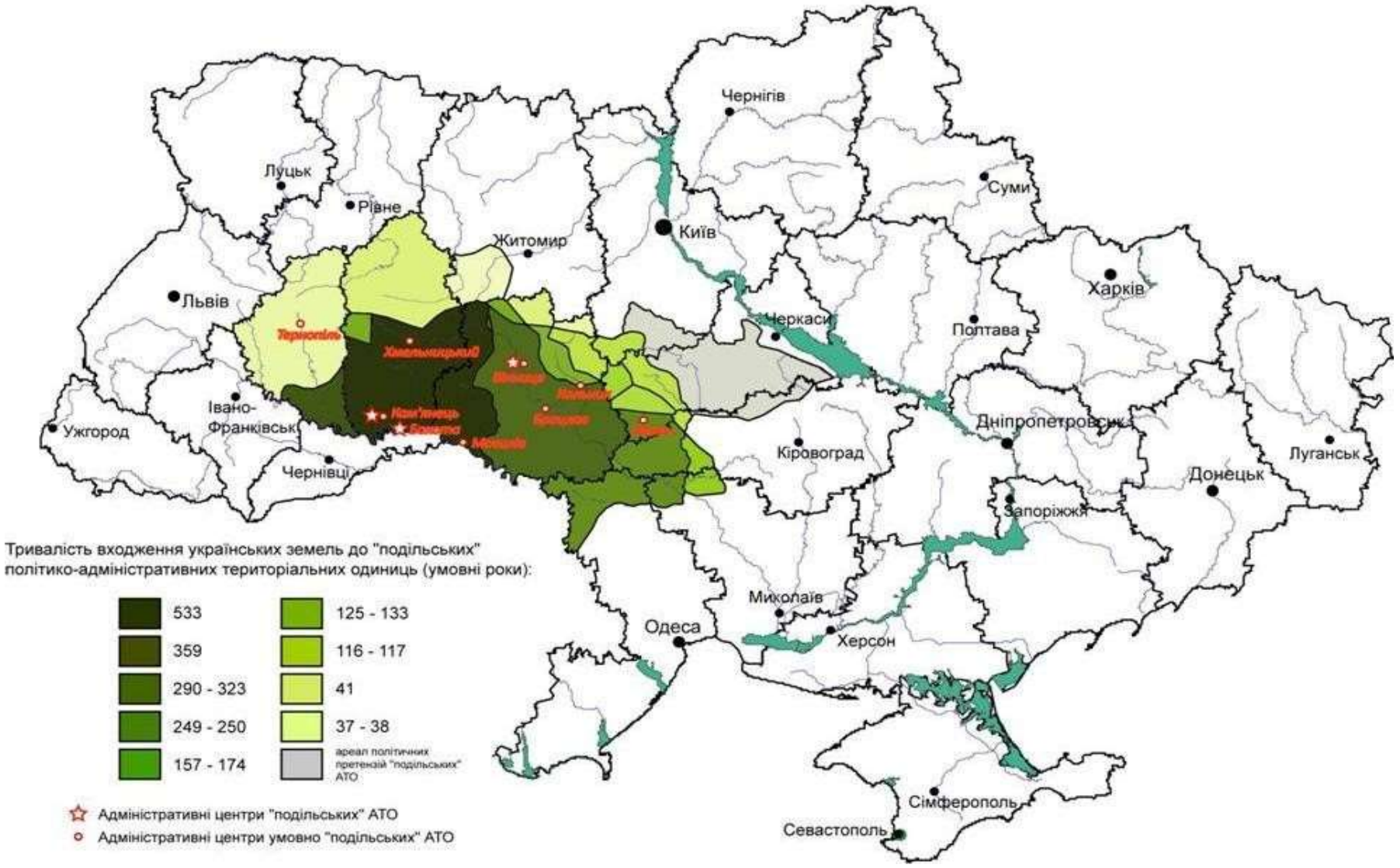
Додаток Б

Рисунок 1. Фізико-географічні та ландшафтні передумови формування ідентичності з Поділлям [22]

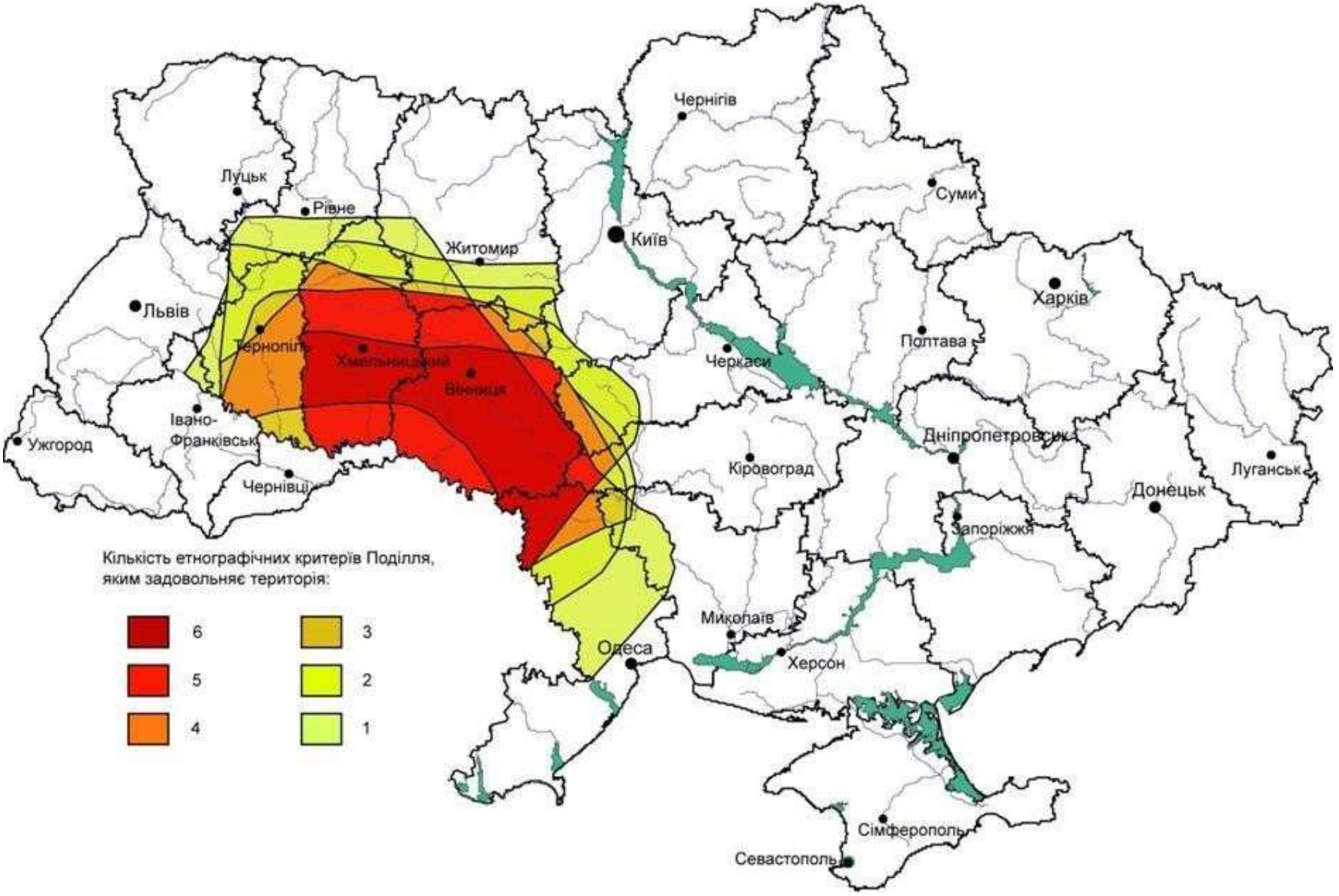
Додаток В

Рисунок 2. Політико-географічні передумови формування ідентичності з Поділлям [22]

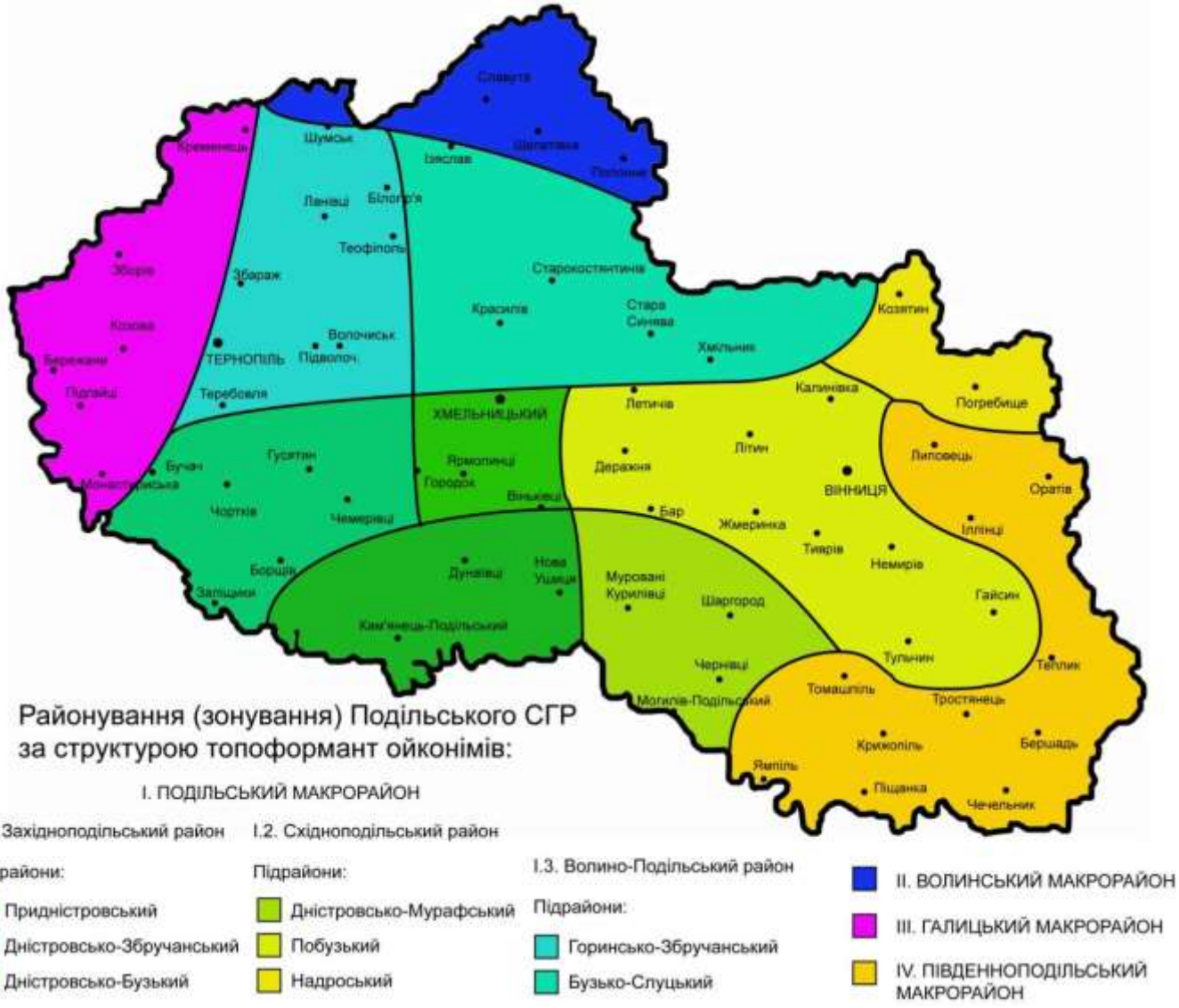
Додаток Г

Рисунок 3. Етнографічні передумови формування ідентичності з Поділлям [22]

Додаток Д

Рисунок 4. Топонімічне районування (зонування) території Подільського СГР [22]

Додаток Е

Рисунок 5. Природні та історико-культурні пам’ятки: образи-домінанти Подільського СГР [22]

Додаток Ж

Рисунок 6. Видатні персоналії: образи-домінанти Подільського СГР [22]

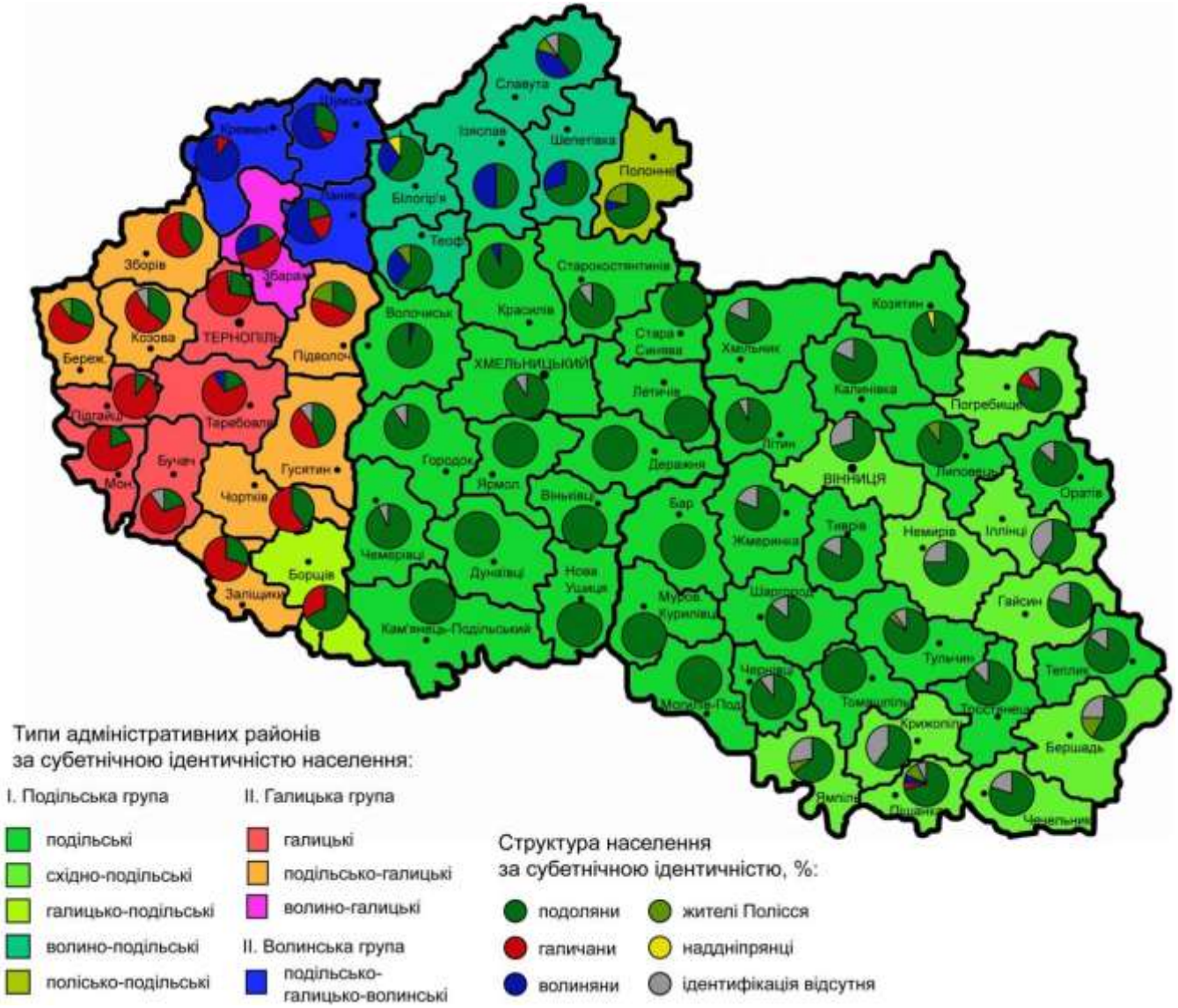
Додаток И

Рисунок 7. Торгові марки: образи-домінанти Подільського СГР [22]

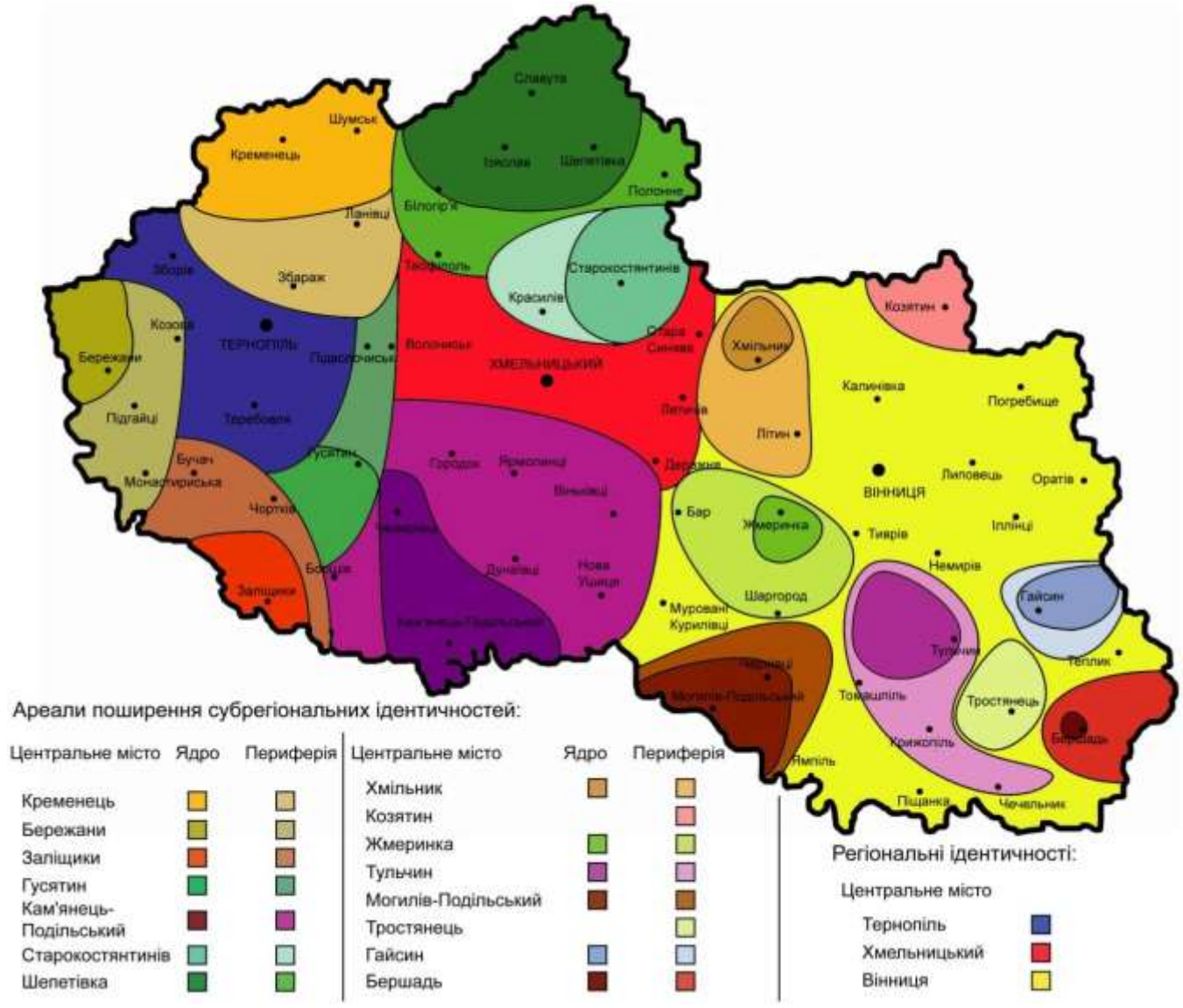
Додаток К

Рисунок 8. Типологія адміністративних районів за субетнічною ідентичністю населення Подільського СГР [22]

Додаток Л

Рисунок 9. Ареали поширення субрегіональних ідентичностей Подільського СГР [22]

Додаток М

Рисунок 10. Приналежність до України та гордість Україною мешканців Подільського СГР [22]

